

ВИДАННЄ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

Др. М. Лозинський

ІВАН ФРАНКО

(З портретом)

ВІДЕНЬ, 1917.

НАКЛАДОМ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

З друкарні Адольфа Гольцгавзена у Відні.

Накладом „Союза визволення України“ вийшла велика книга
д-ра Степана Рудницького, проф. університету у Львові, п. з.

UKRAINA, LAND UND VOLK

(Україна, край і народ).

Се перший більший твір в німецькій мові, що займаєть ся Україною, значить цілим полуднем східної Європи, та гарно виконує прогалину, яка була досі в науці географії. Книжка повинна найти ся в руках кожного інтелігентного Українця.

Її зміст такий: Україна як географічна одиниця. I кн. Фізична географія. Положення й великість. Чорне море й його бережа. Загальний огляд будови поверхні України. Українські верховини. Українські височини. Українські низи. Ріки й річки України. Український клімат. Ростинний і звіринний світ України. II кн. Антропогеографія. Етнографічні границі України. Число й розміщення Українців по їх землі. Український народ як антропогеографічна одиниця. Загальні замітки. Антропологічні прикмети Українців. Українська мова. Історично-політичні традиції та змагання Українців. Українська культура. Взаємини між землею й народом України. Економічно-географічний огляд України. Ловецтво й рибальство. Лісове господарство. Хліборобство. Садівництво й городництво. Скотарство. Мінеральні багатства. Промисл. Торговля й комунікація. Области та селитьби України. Спис важнійшої літератури та докладний показчик імен і річей.

До книжки додано 6 карт: поглядову фізичну карту України 1:5000000, геологічну, тектонічно-морфологічну, кліматичну, ростинно-географічну й етнографічну карту східної Європи 1:10000000.

Замикають книжку 40 образків, що представляють краєвиди й народні типи України.

Видання дуже гарне та старанне. Карти й образки виконані дуже добре. Ціна в порівнянню до величезних коштів накладу невисока: 10 кор. за брошурований примірник, а 12 К за примірник у гарній синій оправі з золотими витисками.

ВИДАННЕ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

Др. М. ЛОЗИНСЬКИЙ

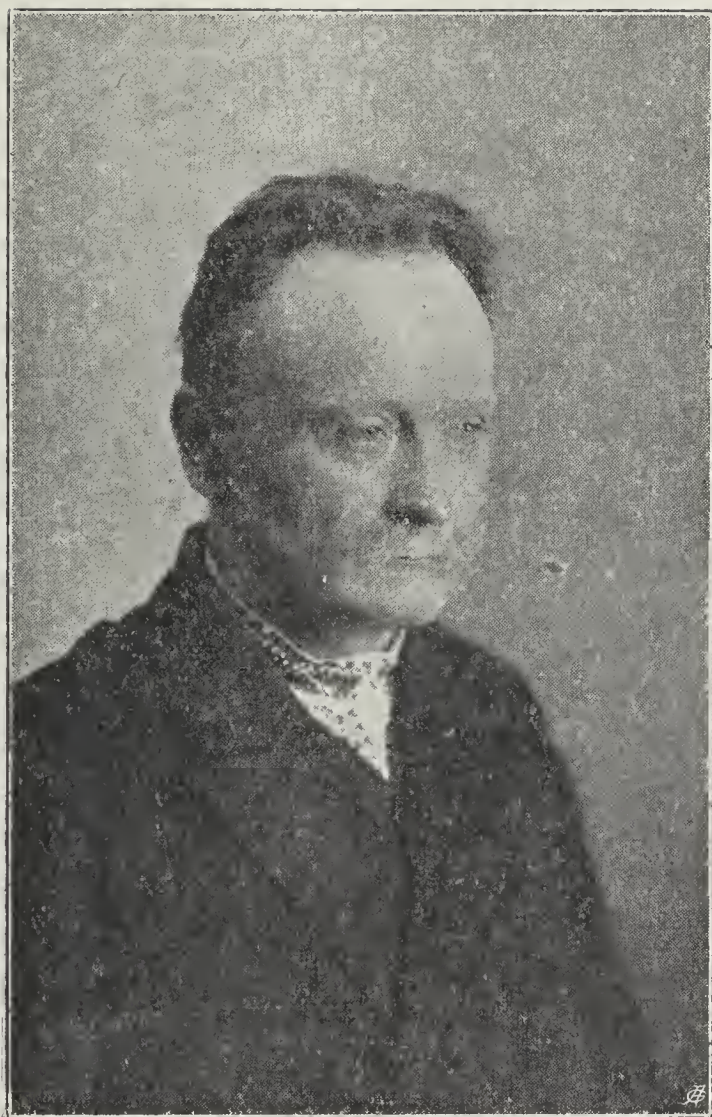
ІВАН ФРАНКО

ВІДЕНЬ, 1917.

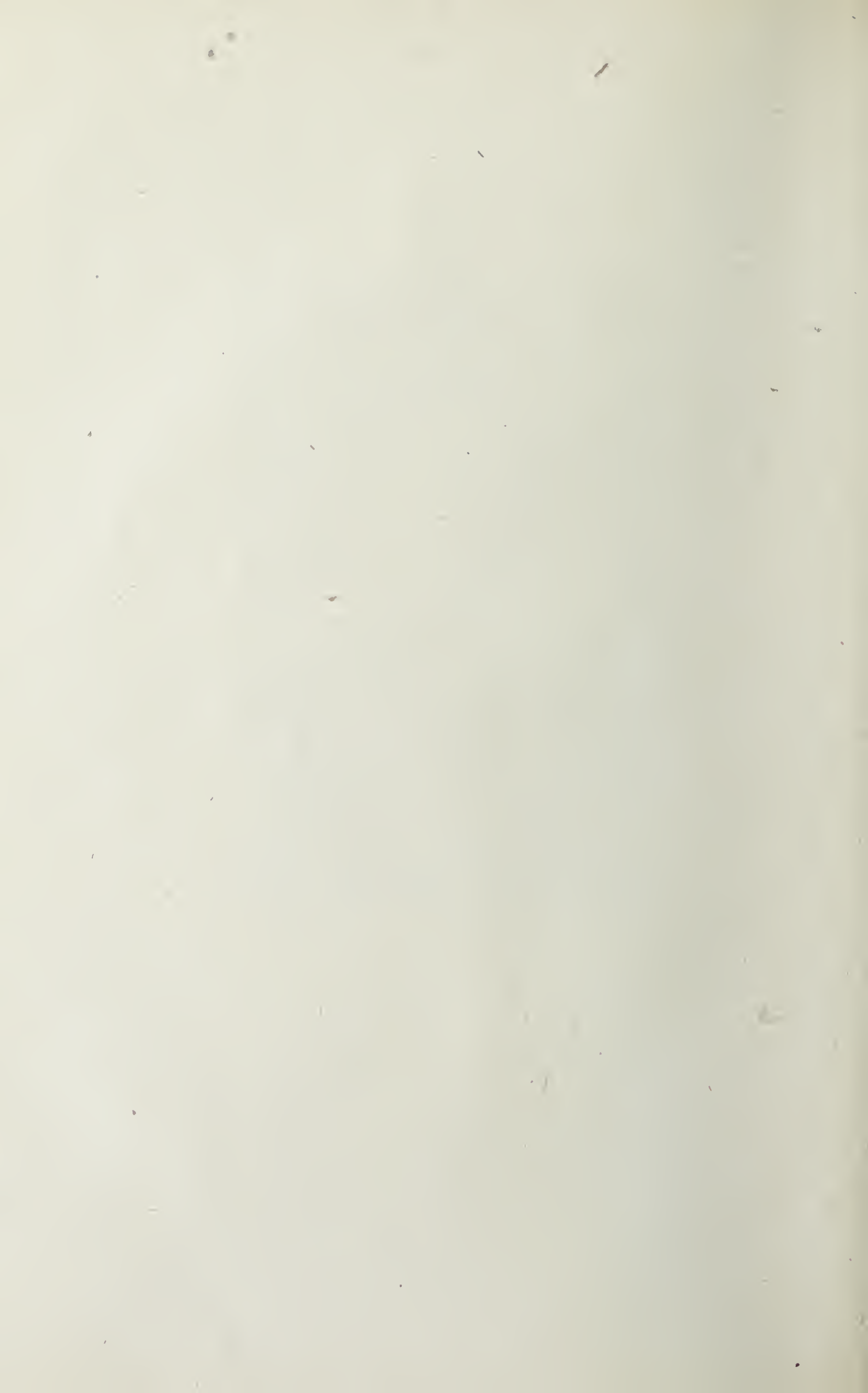
НАКЛАДОМ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

З друкарні Адольфа Гольцгавзена у Відні.

ІВАН ФРАНКО

15 серпня 1856—28 мая 1916.

Життє і діяльність Івана Франка.

I.

Діточі літа. Народня школа. Гімназія. Початки літературної творчости.

Іван Франко родив ся 15 серпня 1856 р. в селі Нагуєвичах, дрогобицького повіту, в Східній Галичині. Його батько Яків був заможній селянин, який побіч хліборобства займав ся також ковальством; його мати була з роду загонової шляхти Кульчицьких. Іван був найстаршою дитиною; по нїм прийшло ще трьох братів і одна сестра, яка одначе швидко вмерла; вийшовши вдруге за муж, його мати мала ще одну доньку. Всі вони zostали ся селянами.

На шостім році життя віддав батько Івана до сільської школи в сусіднім селі Ясениці Сільній, де він жив у Павла Кульчицького. Була се письменна людина, яка помагала Іванови в науці. В сій школі пробув він два роки, за які вивчив ся читати по українськи, по польськи й по німецьки, писати, рахувати та співати до служби божої. По сім віддав його батько до нормальної школи Василян у Дрогобичі, до другої кляси. В селянській одіжи, боязливий, несмілий, притім часто немитий, був він цілий курс посміховищем в клясі, а також натерпів ся досить від деяких нелюдських учителїв. Одначе при кінці першого курсу на превелике диво цілої кляси та своє власне дістав т. зв. першу льокацію, себто був признаний найліпшим учеником в клясі.

В два місяці після сього на сам Великдень помер Іванови Франкови батько. До матери, яка мусїла швидко вийти за муж, щоб запобігти упадкови господарства, пристав молодий парубок з Ясениці Сільної Григорій Гриник, чесний і енергічний чоловік, про якого Іван Франко висловляв ся як найгарнійше. Його заходами Іван Франко скінчив нормальну школу й перейшов до гімназії в Дрогобичі. В гімназії повторило ся з ним те саме, що у Василянській школі. З початку ніхто не звертав на нього уваги й він цілий перший курс сидів

в „ослячій лавці“, в самім куті, та довбав пальцями діри в стіні. Але при кінці курсу дістав другу льокацію і так ішов цілу гімназію другим, третім або першим учеником. Шкільної науки не любив, але зате ставали йому в пригоді незвичайні здібности; пам'ять мав таку, що лекцію історії, яку учитель говорив цілу годину, міг опісля подиктувати майже дословно.

Коли був у шостій класі гімназії, вмерла йому мати.

Скінчивши сьому класу, перший раз не поїхав на вакації до дому, де що вакацій пас худобу й помагав при збірці сіна та збіжа, тільки вибрав ся на прогульку в околиці Дрогобича й Стрия, пізнаючи вперше околиці й людей поза своїм рідним селом і містом шкільної науки.

В 1875 р. Іван Франко скінчив гімназію, здав іспит зрілости й вибрав ся до Львова, де вступив на філософський відділ університету. У вищих класах гімназії познайомив ся Іван Франко з українською, польською, німецькою і французькою літературою в розмірах, можливих у провінціальному місті, беручи книжки з шкільної бібліотеки, від учителів, від старших товаришів, а також купуючи їх і складаючи собі власну бібліотеку.

Ще в низших класах гімназії почав він збирати народні пісні, а далі — писати віршом і прозою. З учителів, які мали вплив на його розвиток, згадує він Поляка Юлія Турчинського, белетриста й критика, та відомого українського природознавця Івана Верхратського. До писання заохочував його також приклад його старших шкільних товаришів: Дмитра Вінцковського й Ізидора Пасічинського, які одначе не підняли ся вище віршоробства для партійних потреб москвофільського табору.

В хвилі скінчення гімназії назбирало ся в Івана Франка кілька грубих зшитків писань. Були в них оригінальні писання, як любовні вірші, драми й віршовані оповідання; були й переклади: Антигона й Електра Софокля, дві пісні Одисеї, значна частина Йова, кілька глав Ісаїї, кілька пісень Нібеюннів, два перші акти драми Гудкова „Уріель Акоста“ й ин.

Також друкувати свої писання почав Франко ще з гімназії, а саме у львівськiм „Друзі“, де в 3-ім числі з 1 (ст. ст.) мая 1874 р. появил ся його перший друкований твір — сонет „Народня пісня“. Свої писання в „Друзі“ підписував Іван Франко спершу не своїм іменем, а псевдонімом Джеджалик.

II.

У львівському університеті. Студентське товариство „Академический Кружок“ і його журнал „Другъ“. Народовий і москвофіли. Київські Українці і Драгоманів та їх відношення до галицьких справ. Листи Драгоманова до редакції „Друга“ та їх вплив на частъ молодіжи, зокрема на Франка. Франко й Павлик. Тодішній літературний доробок Франка. Арештування і засуд за соціалізм. Осуд суспільности.

Приїхавши в осени 1875 р. на університетські студії до Львова, опинив ся Іван Франко в тім гурті академічної молодіжи, з яким мав зносини ще в гімназії, через редакцію „Друга“. „Другъ“, який виходив від квітня 1874 р. до липня 1877 р., видавало товариство академічної молодіжи „Академический Кружок“, який заставав ся під впливом „староруської“, „твердої“ або москвофільської партії. Академічна молодіж українського напрямку гуртувала ся в окремім товаристві „Дружній Лихварь“, яке заставало під впливом старшого покоління українського напрямку, що називало себе народовцями або українофілами.

Головна різниця між обома напрямками була в поглядах на народність і мову. Народовці уважали український народ окремою самостійною народністю; українську мову — окремою самостійною мовою, здатною до літературно-наукового розвитку нарівні з мовами інших культурних народів. Для москвофілів український народ був тільки частю російського народу; його мова — простонародньою відміною (діалектом, наріччєм) російської мови, яку на їх думку повинен прийняти український народ як уже готовий, вироблений орган свого духового розвитку. Се була поки-що теорія. В практиці вживали москвофіли языкової мертвеччини — мішанини церковно-славянської, української, польської й російської мови, яку уважали переходовою стадією до чистої російської мови.

З другого боку сліди сеї языкової мертвеччини були видні і в літературі українського напрямку, в якій тільки ще йшов процес творення новочасної української літературної мови. Через те різниця мови в літературі обох напрямків у практиці не була иноді дуже значна; багато тодішніх видань творить своєю мовою неначе міст між обома напрямками.

Поза поглядами на народність і мову обидва напрямки різнили ся мало. Думка української політичної самостійности була для ширших кругів народовців тільки святочною мрією. Москвофіли, хоч і мріяли про прихід Росії, в щоденнім життю

тим пильнійше показували свій сервілізм австрійському правительству. Хоч народовці уважали себе демократами й поступовцями, а москвофілів аристократами й консерватистами на лад польської шляхти, одначе в дійсности великих різниць в поглядах на справи політичні, соціяльні, культурні між обома напрямками не було. Радикальний демократизм народовців 1860-их років, що повстав був під впливом творів Шевченка, в той час був уже значно затер ся, почасти під впливом творів консервативних елементів, що згодом поприставали до партії народовців.

Часи, про які говорить ся, перша половина 1870-их років, були се часи живої виміни думок між галицькими народовцями й гуртом київських Українців, від яких найчастійше виступав перед Галичанами Михайло Драгоманів, як літературно у львівськiм журналі „Правда“, так і особисто. Ся виміна думок не довела до порозуміння й київські Українці рішили заложити за границею власний орган, який поручили видавати саме Драгоманову.

Слідячи за галицькими справами, Драгоманів звернув свою увагу й на „Другъ“. Користаючи з нагоди, що там у статті „Новое направление украинской литературы“ (чч. 17 і 18 з 1874) зачілено його статю „Література російська, великоруська, українська й галицька“ („Правда“ з 1873-4), звернув ся він до редакції „Друга“ з листом, який редакція помістила в 11 ч. з 1875 р. в перекладі з російського оригіналу на свою язикову мертвечину. Відповідь редакції викликала другий лист Драгоманова, поміщений в 5 ч. з 1876 р.,—вже в російськiм оригіналі. Відповідь редакції на сей другий лист викликала третій лист, поміщений — також в російськiм оригіналі — з заявою редакції, що вона в основній думці годить ся з автором і тому містить сей третій лист без дальшої відповіді.

Тема всіх трьох листів, — що таке українство. Автор розвиває думку, що його суть — розвиток українського народу при помочи народньої мови на європейських культурних основах. Для характеристики нехай послужить отся виписка з другого листу: „Коли ми не хочемо відділити просвічених верств в окрему касту й рівночасно засудити їх діяльності й літератури на мертвість і недостачу оригінальності, то ми повинні по зможі старати ся висловляти наші думки готовою мовою „хлопів“, а де не можна, там повинні творити слова в дусі народньої мови і як найбільше зрозумілі для народу. Як бачите, тут ставить ся питання не тільки про одну мову, а про цілий напрям культури й діяльності просвічених верств. „Українщина“—се не тільки література в народній мові, себто

в мові більшости; се передача народови світової цивілізації, переважне, коли не повне посвяченне інтелігенції, яка могла витворити ся тільки тому, що народ працює, обливаючи ся потом, для служби сьому народови — моральної, політичної, соціально-економічної з метою усунути від народу темноту, неморальність, визиск“.

Листи Драгоманова викликали серед молодіжи, до якої були звернені, велике вражіння, котре можна було зауважити і в заявах редакції „Друга“ до кожного з листів. Часть членів „Акад. Кружка“ перейшла до українства й на загальних зборах 1876 р. переперла навіть вибір свого виділу. В редакції „Друга“ почала брати верх народня мова й реальніший зміст. А хоч „Акад. Кружок“ опанували швидко знову москвофіли, а „Другь“ після арештування редакції в липні 1877 р. перестав виходити, — одначе зерно, кинене Драгомановим, видало плід. Його думками перейняла ся група молодіжи й почала їх проповідувати, не лякаючи ся ані переслідувань властей, ані осуду своєї суспільности. Найвизначнішим представником сеї групи виступає Іван Франко.

До „Акад. Кружка“ вступив Іван Франко тому, бо при нім видавав ся журнал „Другь“, в яким — як сказано — він ще з гімназії містив свої писання. Але се зовсім не означало його партійної приналежности. Національні і мовні спори, серед яких він опинив ся у Львові, були для нього чужі й мало зрозумілі і він зразу хитав ся то в сей то в той бік. Так напр. свої твори писав він вдома народньою мовою і фонетикою, хоч в „Друзі“ друкували їх спершу мовою мертвою й етимологією.

З молодіжи, яка гуртувала ся в „Акад. Кружку“ й редакції „Друга“ та з якою Драгоманів познайомив ся, ідучи через Львів на еміграцію, найближше зійшов ся з Драгомановим Михайло Павлик, який відтоді заставав з ним в постійній переписці. Іван Франко тоді з Драгомановим особисто не зійшов ся; бачив його тільки раз в університеті, коли Драгоманів зайшов був на виклад проф. Омеляна Огоновського. Зате заприятелював ся Франко з Павликом, через якого посередно заставав під впливом Драгоманова.

Велике вражіння зробили на Франка листи Драгоманова до редакції „Друга“. З них довідав ся він, що треба читати з європейських літератур і який напрям надати своїй власній літературній творчости. Під їх впливом знайшов він щодо народности, щодо мови, щодо літературної творчости, щодо розуміння політичних, культурних, соціальних питань певний шлях, який був рішачий для цілого його життя.

Зазначило ся се найперше в його літературній творчості. Його фантастична повість „Петрії і Добошуки“, яка друкувала ся в „Друзі“, дістала реальнійше закінченне, в яким піднесено вагу читалень і господарських спілок. Теми до своїх оповідань починає він брати з народнього життя. В поезії звертаєть ся до суспільних тем і зразу підіймаєть ся до такої поетичної висоти, як в „Наймиті“. Вкінці звертаєть ся до перекладів тогочасних європейських письменників, даючи рівночасно нариси про їх творчість.

Так вибиваєть ся Іван Франко між початкуючими письменниками свого покоління на перше місце. Його друкований літературний доробок представляєть ся — як на перші роки творчості — зовсім поважно: цілий ряд віршів у „Друзі“, два випуски збірки „Письма Івана Франка“ (в перший випуск увійшли вірші п. з. „Баляди і розкази“, в другий три оповідання з серії „Борислав“), повість „Петрії і Добошуки“, оповідання з народнього життя, переклади, літературні нариси.

Серед сього в липні 1877 р. Івана Франка арештовано. Ся доля постигла його як одного з підозрілих о соціалізм і о зносини з Драгомановим, який в очах галицьких властей виріс на заграничного шефа тайної соціалістичної організації. — Арештування соціалістів — Галичан і російських емігрантів — почали ся були вже з початком 1877 р. Разом з Франком постигли вони редакцію „Друга“, Михайла Павлика, Остапа Терлецького, який ще в 1860-их роках як член віденської „Січи“ познайомив ся з Драгомановим і від тоді зоставав у постійних зносинах з Драгомановим і іншими київськими Українцями. — Франка арештовано на основі згадки про нього в листі Драгоманова, сконфіскованім при арештуванні польського емігранта Котурніцького. В тім листі писав Драгоманів, що повинні робити українські поступові гуртки і між ин. згадав також імя Франка, який на його думку мав би обіхати Угорську Русь.

Арештування за соціалізм упало на Франка ненадійно й безпідставно. В тім часі він політичними й соціальними питаннями, зокрема соціалізмом, займав ся значно менше ніж літературними питаннями й соціалістом у точнім розумінню слова ще не був. — В арешті просидів Франко 9 місяців, на які складо ся предовге слідство й кількатижневий засуд за приналежність до тайної міжнародньої соціалістичної організації, доказану на думку прокуратора й суду згаданим листом Драгоманова.

Коли порівняємо се з пізнійшими відносинами, серед яких стало можливо явно організувати соціально-демократичну

партію, висилати делегатів на міжнародні соціалістичні конгреси і т. д., — то зрозуміємо, за що приходило ся тоді переносити такі арештування і засуди.

Неменше характеристичні й тюремні обставини, в яких доводило ся жити тоді політичним арештованим. „Мене — пише Франко в своїй автобіографії — трактовано як звичайного злочина, посаджено між самих злочинців та волоцюг, яких було в одній камері зі мною по 14—18, перекидувано з камери до камери при ненастанних ревізіях та придирадках (се, бач, за те, що „писав“, себто записував на випадково роздобутих карточках паперу випадково роздобутих олівцем піснi та приповідки з уст союзників або свої вірші), а кілька тижнів я просидів у такій камері, що мала тільки одно вікно й містила 12 людей, з яких 8 спало на тапчані, а 4 під тапчаном з недостачі місця. З протекції, для свіжого воздуха, союзники відступили мені „найліпше місце до спання — під вікном насупроти дверей; а що вікно задля задухи мусіло бути день і ніч відчинене й до дверей продувало, то я рано будив ся, маючи на голові повно снігу, навіяного з вікна“.

Такий тюремний хрест одержали молоді ідеалісти за шукання нових шляхів для загального добра. — Коли-ж вийшли з арешту, зустрів їх — пише Франко — „сто разів тяжший і несправедливіший засуд усеї суспільности. Мене викинено з „Просвіти“, заборонено приходити на „Бесіду“, а люде (з старших), які хотіли мати зі мною яке небудь діло, видали ся зі мною тільки в секреті, що мене ще дужше при-нижувало“.

III.

Під прапором соціалізму. Видання „Громадський Друг“, „Дзвін“ і „Молот“. Дальша наука в університеті. Спільна праця з польськими соціалістами. Друге арештування. Видавання „Світа“. Проби спільної праці з народовцями. Співробітництво в „Ділі“. Редагування „Зорі“. Заходи коло заложення власного журналу й дві поїздки до Києва. Одруження й сім'я. Розрив з народовцями. Праця в польській пресі. Самостійна праця для України коло письменства та громадської думки. Третє й останнє арештування.

Пережите й передумане в арешті й безпосередно по виході з нього зробило з Івана Франка переконаного соціаліста. Сей рішучий зворот до соціалізму й розрив зі „старою суспільністю“ зазначив ся у видаванні журналу „Громадський Друг“,

який почав видавати в 1878 р. Михайло Павлик при грошевій допомозі Драгоманова та при співробітництві Франка. Соціалістичний напрям і Драгоманівський правопис були яркою маніфестацією нового видавництва. Та показало ся, що „Гром. Друг“ не може досягнути своєї цілі, бо конфіскація замикає йому доступ до публіки. Тоді за порадою Франка періодичне видавництво перемінено на неперіодичні збірки „Дзвін“ і „Молот“, які одначе так само постигала конфіскація. Так видавництво впало.

Іван Франко був у ній найвизначнішим співробітником. З писань, які він у ній помістив, згадати треба повість „Воа Constrictor“, яка належить до серії „Бориславських оповідань“, і вірш „Каменярі“, який став неначе символом віри нового напрямку.

Притім Франко не кидав науки в університеті, де побіч викладів з української мови й літератури проф. Омеляна Огоновського користав головно з викладів проф. Охоровича, який викладав філософію, психологію, антропологию і преісторію, а також ходив на виклади політичної економії проф. Білінського, римського права проф. Зьрудловського, німецької літератури проф. Зауера. Вже з сих викладів видно, які ріжнородні наукові інтереси були в нього.

По упадку „Гром. Друга“ Павлик виїхав до Женеви, де Драгоманів видавав уже „Громаду“, а Франко почав з гуртком молодіжи видавати „Дрібну Бібліотеку“, якої в часі до 1881 р. вийшло 14 випусків. Побіч творів і перекладів Франка друкували ся тут головно переклади з тогочасних європейських письменників. Перекладали Іван Белей (під псевдонімом Роман Розмарин), пізнійший редактор „Діла“, Євген Олесницький, тепер один з найвизначніших українських політиків, Михайло Полянський, опісля лікар у Сербії, Михалина Рошкевичівна.

Яко соціаліст Франко був тоді гарячим інтернаціоналістом не тільки в теорії, але також в практиці. В 1878 р. він навязав ближші зносини з польськими соціалістами й почав працювати в їх кружках, в тій вірі, що працюючи для поширення соціалізму серед Поляків, він працює також для справедливого поладження польсько-українських відносин. Таки в 1878 р. написав він по польськи популярний „соціалістичний катехизм“, який вийшов безіменно під назвою „Zasady socyjalizmu, wyłożone w pytaniach i odpowiedziach“. В 1879 і 1880 рр. викладав він у львівських робітницьких кружках самоосвіти політичну економію. Писав у львівській соціалістич-

ній газеті „Prasa“, яку видавав також Українець, складач Осип Данилюк. При його участі повстала соціалістична програма, яка мала вийти по польськи як „Program socyjalistów polskich i rusińskich we wschodniej Galicyi“. Одначе відомий польський соціалістичний діяч Болеслав Лімановський, який у своїх писаннях усе проводив щодо України ідею історичної Польщі, видав сю програму в Женеві (в січні 1881 р.) під зміненою назвою: „Program socyjalistów polskich wschodniej Galicyi“. Коли-ж зі Львова проти сеї зміни запротестовано, на титулову картку наліплено нову назву: „Program socyjalistów galicyjskich“. Вже ся дрібниця показувала виразно, що польські соціалісти готові користувати ся працею Українців, одначе записуючи її на рахунок „польського соціалізму“ й не думаючи признавати української рівноправности.

Через польських соціалістичних письменників, Лімановського й ин., увійшов Франко в зносини з польськими поступовими журналами, львівськими й варшавськими, й ті зносини згодом ставали щораз живійші.

Так став Франко одною з „соціалістичних фігур“ у Галичині. Сій обставині, а зовсім не якійсь провині завдячує він свою вандрівку по арештах східної Галичини в 1880 р. Про се читаємо в його автобіографії: „З початком (мабуть в марті) 1880 р. виїхав я в повіт коломийський до К. Геника до Березова, щоб там пробути якийсь час, по дорозі був арештований в Яблонові й потім ураз із К. Геником, Ковцуняком і ще кількома иншими припшпленений до процесу, що вів ся в Коломиї проти сестер Павликівен і селян Фокшеїв. Нас тримали три місяці й пустили, а мене спеціально, як неналежачого до сього повіту, велено було відставити під ескортою поліції на місце уродження. Сей транспорт по поліцейських арештах в Коломиї, Станиславові, Стрию і Дрогобичі належить до найтяжших моментів у моім життю. До Дрогобича приїхав я з сильною гарячкою. Тут впаковано мене в яму, описану в моїй новелі „На дні“, а звідти ще того самого дня (через протекцію) послано нішки з поліціантом до Нагуєвич. По дорозі нас заскочив дощ і промочив до нитки. Я дістав сильну лихорадку, прожив тиждень вдома в дуже прикрих обставинах, вернув до Коломиї, щоб удати ся до Геника, прожив там страшенний тиждень в готелі, написав повістку „На дні“ й за останні гроші вислав її до Львова, опісля жив три дні трьома центами, найденими над Прутом на піску, а коли й тих не стало, я запер ся в своїй комнатці в готелю і лежав півтора дня, в гарячці й голоді, ждучи смерти, безсильний і знеохочений до життя. Один з моїх союзників, по-

сланий Ґеником, спас мене від голодної смерті. Я ще раз поїхав до Дрогобича, взяв собі паспорт і вернув до Коломиї, а потім пішком пішов до Березова, де в гостиннім домі Ґеника прожив кілька тижнів, лічачи ся від пропасниці і гуляючи по свіжому повітрі. Але недовго міг я попасати в Березові. Староста коломиїський дізнав ся про мій побут і наказав жандармам приставити мене до Коломиї; а що в мене не було грошей на підводу, то жандарм, ще хорого, в літню спеку погнав мене туди пішком. Тяжка се була дорога, після якої мені на обох ногах повідпадали нігті на пальцях. Староста дуже озлив ся, побачивши в мене паспорт, але мусів пустити мене на волю, а тільки написав до Львова просьбу, щоб намісництво заборонило мені побут в коломиїськїм повіті, і намісництво се вчинило. Я не дожидав ся другого примусового транспорту й поїхав до Нагуевич, звідки в осени вернув опять до Львова і знов записав ся на університет“.

З початком 1881 р. розпочав Іван Франко з Іваном Белеєм видавати місячник „Світ“. Новий місячник, який не ставив гостро радикальної програми, одначе змістом був усе-таки радикальний, згуртував коло себе цілий ряд молодших письменників, як з Галичини, так і з російської України (між ин. тут уперше виступив на літературне поле Борис Грінченко під псевдонїмом Іван Перекотиполе). Одначе з матеріальних причин він упав, не дійшовши навіть до кінця 1882 р. В обох річниках „Світа“ був Франко головним співробітником. Тут він помістив просторе оповіданне (недокінчене) п. з. „Борислав смієть ся“ — пробу представити саморідний робітницький страйк бориславських рішників, що закінчив ся великою пожежою Борислава в 1873 р., містив свої й перекладані вірші, літературно-критичні нариси (між ин. про Шевченка), статі на суспільні теми й ин.

Заходом редакції „Світа“, при грошевій допомозі Драгоманова, вийшов в 1882 р. переклад Франка першої части „Фавста“ Ґете. Про сей переклад пише сам Франко в своїм „Нарисі історії українсько-руської літератури“ (Львів, 1910): „Переклад, розумієть ся, далеко не відповідає теперішнім моїм вимогам, але все-таки в ньому я поборов немалі язикові та річеві трудности, яких не побороли деколи перекладачі багатших літератур“. При нагоді зазначимо, що над перекладом „Фавста“ працював Франко також опісля; плодом сеї праці є „Гелена і Фавст“, третій акт другої части Ґетевого „Фавста“, поміщений в „Літературно-Науковім Вістнику“, кн. X з 1899 р. Сей переклад Франка просто знаменитий.

До „Світа“ писав Франко переважно з Нагуєвич, куди мусів виїхати під весну 1881 р., не маючи з чого жити у Львові, й де перебував до кінця 1882 р. З Нагуєвич ходив Франко до сусіднього Дрогобича працювати для тамошнього робітницького руху. Тоді пізнав у Дрогобичі кільканадцятилітнього гімназиста Гната Дашинського, теперішнього провідника польської соціальної демократії в Галичині, впливаючи на розвиток його світогляду. Побіч статей для „Світа“ писав Франко на селі кореспонденції до київської „Зарі“, до женецького „Вольного Слова“, яке видавав Драгоманів, а також написав історичну повість „Захар Беркут“, яка одержала премію львівської „Зорі“, була в ній надрукована в 1883 р. і вийшла тоді-ж окремою відбиткою.

В 1880 р. почала виходити перша українська щоденна газета „Діло“. Її редактор, Володимир Барвінський, запрошував Франка до співробітництва, але вони не могли погодитися, бо „Діло“ було органом народовців, які вели боротьбу з Драгомановим і його галицькими однодумцями. Пізнійше, з села, дав Франко для „Діла“ кілька новель, а в 1882 р., коли Барвінський був на ліченні в Карльсбаді, ширшу статтю про галицьку індемнізацію. Приїхавши з початком 1883 р., безпосередно перед смертю Барвінського, з села до Львова, Франко по смерті Барвінського став співробітником „Діла“, одначе не на довго, бо на весну й літо виїхав зі Львова. Вернувши в осени 1883 р. знов до Львова, став Франко співробітником „Діла“, літературно-наукового журналу „Зоря“, яку від 1880 р. видавав Омелян Партицький, і гумористично-сатиричного журналу „Зеркало“. Так почав він працювати в усіх тодішніх народовських періодичних виданнях. Працюючи з народовцями, виготовив він на т. зв. друге всенароднє віче, яке було у Львові в 1883 р., реферат про економічні справи, який виголосив на вічу Василь Нагірний і який зробив у краю велике вражіння.

В „Зорі“ став Франко такою необхідною силою, що при кінці 1884 р. Партицький обіцяв передати йому „Зорю“ на власність. Одначе народовці не допустили до цього й Партицький передав „Зорю“ „Товариству ім. Шевченка“. Наслідком цього Франко з початком 1885 р. розійшовся з органами народовців і виїхав до Києва, щоб приєднати київських Українців для видавання нового літературного журналу у Львові. Сим заходам Франка щиро патронував Драгоманів, який брав Франкови за зло, що він віддає свої сили органам народовців, які беруть його працю, але відносять ся ворожо до його по-

глядів, і впливав на нього, щоб він заложив власний журнал і так старався самотійною акцією здобути для нових поглядів публику. Драгоманів усе стояв за як найблизшим єднанням австрійської й російської України; від київських Українців ждав він, що вони, як поступовійші від галицьких народовців, допоможуть матеріально й літературно стати на ноги в Галичині новому поступовому напрямкові, від якого в дальшій розвитку вийде користь і для російської України. Такі були мотиви поїздки Франка до Київа.

Вернувши весною 1885 р. з Київа, Франко почав заходити ся коло організації нового журналу. Одначе до його видавання не дійшло. Замість того перейняв він на основі порозуміння з народовцями в осени 1885 р. знов редакцію „Зорі“ — на таких умовах, що він буде дійсним редактором, але зоставатиметься під цензурою відповідального редактора Олександра Борковського. Така згода Франка з народовцями дуже вразила Драгоманова й він йому се рішуче витикав у тодішніх листах до нього.

Весною 1886 р. Франко знову поїхав до Київа, де знов були розмови про видавання нового журналу у Львові.

Тоді-ж Франко оженив ся у Київі з Ольгою Хорунжинською. Подружжє мало 4 дітей: найстарший син Андрій, який скінчив був філософичний виділ і пробував своїх сил на полі історії української літератури, помер весною 1913 р.; Тарас, звісний з поетичних проб, був гімназійним учителем, а тепер служить при війську; Петро, студент техніки, служить тепер в Українських Січових Стрільцях; донька Анна, виїхавши перед війною до Росії до родини матери, перебуває там досі. П-ні Ольга Франко від довшого часу нервово недужа.

Плян видавання журналу знов не здійснив ся. Гроші, які дістав Франко від київських Українців на сю ціль, послужили до заложення „Наукової Бібліотеки“ (1887—8), яку опісля перемінив Франко на „Літературно-Наукову Бібліотеку“ (1889—1892); тут друкували ся праці Драгоманова, Франка, Павлика й ин., оригінальні й перекладні, які в тодішніх інших українських виданнях не були-б знайшли місця.

В осени 1886 р. Франко таки розійшов ся з народовцями. Хоч завдяки його редакторській праці в „Зорі“ зміст сього журналу став — як на ті часи — дуже багатий і різнородний, одначе народовці, хоч і мали над ним цензуру, все-таки бояли ся впливу Франка на загальний напрям „Зорі“, на письменників, які в ній працювали, й на читаючу публику. До того долучало ся, що Франко в польських журналах, до

яких тоді мав уже доступ, як варшавська „Prawda“, петроградський „Kraj“ та ин., часто сказав під адресою народовців тверде слово критики. Відносини напружувалися — і вкінці за поміщення одного вірша Руданського й одної рецензії Грінченка (під псевдонімом Б. Вільхівський) Франкови відібрано редакцію „Зорі“. — Показалося, що між поглядами людей того напрямку, який повстав під впливом Драгоманова та найвизначнішим представником якого був Франко, й між поглядами тодішніх народовців існують ще глибокі різниці, щоб була можлива спільна праця хочби на літературно-науковім полі. Праця Франка, вже тоді найвизначнішого письменника між сучасними, була бажана, але ідеї, які оживляли ту працю, осуджувалися. І хоч Франко в цілім тім періоді спільної з народовцями праці йшов на компроміси, які на думку Драгоманова й Павлика занадто великі, однак мусів таки вкінці розійти ся з народовцями.

В ті часи, в половині 1880-их років, мав уже Франко живі літературні й особисті зносини з польськими поступовими кругами, писав до львівських і варшавських журналів, належав до провідників львівського тов-а „Czytelnia Naukowa“, яке було тоді огнищем поступової думки у Львові. Сі зносини стали тепер в пригоді Франкови; після того, як він розійшов ся з народовцями, праця в польських журналах стала майже самотнім джерелом його заробітку. В липні 1887 р. він став членом редакції радикально-поступового тоді дневника „Kurjer Lwowski“, де працював майже повних 10 літ. Тут зійшов ся він ближше з Болеславом Вислоухом, Яном Стапінським і разом з ними брав участь в організації польської селянської партії радикально-демократичного напрямку, яка виступила під кінець 1880-их років під назвою „stronnictwo ludowe“ — „ludowcy“. — Присвічувала Франкови в сій спільній з Поляками праці ідея, яку схарактеризовано вище, згадуючи про його працю з польськими соціалістами при кінці 1870-их рр.: що перемога поступових ідей серед польської суспільности, зломивши політичну силу польської шляхти в Галичині, покладе кінець також національному, політичному й соціальному поневоленню українського народу, бо польські поступовці причинять ся до заведення таких порядків, які випливають з ідеалу національної, політичної і соціальної справедливости.

Рівночасно працював Франко далі в українськім письменстві, як на літературно-науковім полі, так і для ширення своїх ідей, виробляючи собі і свому напрямкові свою публику

однодумців і прихильників. Весною 1887 р. видав він збірку своїх віршів п. з. „З вершин і низин“, в яку увійшло кілька-десять дрібніших ліричних і епічних віршів і поема з часу скасування панщини п. з. „Панські жарти“. Ця збірка знайшла прихильне прийняття серед української читаючої громади, як у Галичині, так і в російській Україні. — Того самого року вийшла у Львові під доглядом Франка літературна збірка „Веселка“, яку буцім-то зложив Андрій Молодченко. В дійсності повстала вона спільною працею української студентської молодіжи у Києві з метою дати українській молодіжи образ рідного села з його природою, людьми та їх життям. Андрій Молодченко — був се неначе псевдонім тої молоді громади, що складала збірку. Що збірка друкувала ся під доглядом Франка, се свідчить про його звязки з російською Україною.

В тім самім році вийшов у Львові під редакцією Франка жіночий альманах „Перший Вінок“, виданий коштом і заходом Наталії Кобринської і Олени Пчілки (Ольги Косачевої, сестри Драгоманова). Була се збірка праць самих жінок, з Галичини й російської України, свого роду маніфестація жіночого руху в українській суспільності. Збірка представляєть ся дуже поважно. Побіч відомих в українській літературі імен, як Ганна Барвінок, Наталія Кобринська, Уляна Кравченко, Олена Пчілка, Людмила Старицька, Леся Українка, — знаходимо тут перші проби талантів, які подавали гарні надії, одначе на дальшій шляху життя зниділи. Франко яко редактор альманаха вложив у нього чимало праці. Так зазначила ся його діяльність і на полі жіночого руху, який мав у нім ідейного прихильника.

Яко проба періодичного видання, держаного в радикальній дусі, яке одначе не вийшло поза перше число, появил ся в липні 1888 р. „Товариш“, орган кружка університетської молодіжи радикального напрямку. Дійсним редактором „Товариша“ був Франко.

В осени 1888 р. почала наново виходити „Правда“ яко „місячник політики, науки й письменства“. Ініціатором видавництва був кружок російських Українців під проводом Олександра Кониського, який для сеї ціли приїхав був на довгий побут до Львова, де увійшов у порозумінне з Олександром Барвінським, пізнійшим провідником угодової (у відношенню до Поляків) групи. Представляючи справу так, що „Правда“ має стати поступовим органом, Кониський приєднав

для неї Драгоманова, програмову статтю якого поміщено в 1 числі яко програму редакції. З огляду на поступову програму „Правди“ почав містити в ній свої праці також Франко. Але швидко виявило ся, що „Правда“ не думає держати ся своєї поступової програми та йде в зовсім противний, консервативно-клерикальний бік. Тоді зірвали з нею таки ще при кінці 1888 р. Драгоманів, Франко, а також відповідальний редактор Евген Олесницький.

В літі 1889 р. Франкови довело ся в третє—і в останнє — відвідати тюрму. Ні з сього ні з того — мабуть для кинення постраху перед соймовими виборами — уладжено нагінку на вільнодумні елементи Східної Галичини. Арештовано Вислоуха й кількох польських емігрантів, а потім Франка й Павлика, а також групу київської університетської молодіжи, що прибула на вакації до Галичини; крім того слідство розтягнуто на кількох українських студентів львівського університету, які мали зносини з приїзжими закордонними студентами. Один з них, др. Володимир Охримович, ось як описує своє переслухання в слідстві: Коли різні допити на ніщо не здали ся, судовий радник Маєвский, який переслухував Охримовича у Львові, „зрезигновано махнув рукою і заявив мені просто з моста: „Вас обвинувачують, що ви разом з іншими хочете відірвати Галичину від Австрії й Україну від Росії та з Галичини й України зробити самостійну українсько-руську державу під назвою „Київське Королівство“. Що ви на се маєте сказати?“ На се я в святій наївності філософа другого року відповів: „На се маю сказати, що то було-б дуже добре, якби так стало ся, але то не так легко зробити, як пану радникови здаєть ся“. Почувши се, пан радник очевидно врадував ся і поспитав швидко: „Ну, то ви певне щось про сю справу говорили з вашими київськими товаришами?“ „Ні, нічого не говорив, бо на жаль ся справа не приходила нам на гадку“ — була моя відповідь*. — Арештованих подержали — кого коротше, кого довше в слідчій арешті й випустили. Франко просидів 10 тижнів. В арешті написав з оповідань арештантів, головно Жидів, кілька поезій і оповідання „До світла“, а також „Тюремні сонети“.

* „Моя пригода з шибеницею“ в ювілейнім збірнику „Привіт Іванови Франкови в сороклітте його письменської праці 1874—1914“. Львів 1916.

IV.

„Народ“ і радикальна партія. Докінченне університетських студій і абілітація у львівському університеті. „Життє і Слово“. Плоди літературної творчості. Участь в Записках Наукового Товариства ім. Шевченка. Вибори 1897 р. Стаття про Міцкевича і розрив з польською пресою і громадянством. Міркування про любов і обовязок в патріотизмі. Зворот до праці виключно в українському письменстві.

Ті роки громадянської праці, які минули між першим і останнім арештуванням Франка, не минули безслідно. За той час ідеї, які під впливом Драгоманова проповідував Франко з гуртком однодумців, пустили корінне серед українського громадянства, зискуючи щораз більше прихильників, які з початком 1890-их рр. виступають як нова партія. Першим знаком цього була нова газета „Народ“, яку почали Франко й Павлик видавати з початком 1890 р. у Львові як двотижневник, кладучи собі за ціль видавати його так, щоб він був однаково цікавий і зрозумілий, як для інтелігенції, так і для свідомішого селянства. „Народ“ виходив під редакцією Павлика, при постійнім співробітництві Франка, при великій літературній допомозі Драгоманова, який старався також за літературну й матеріяльну поміч для нової газети на російській Україні до своєї смерті (20 червня 1894 р.).

В осени 1890 р. група, яка покликала до життя „Народ“ і уважала його своїм органом, зорганізувала ся як українська радикальна партія. Нова партія, виступаючи під прапором соціалізму, старала ся вивести з нього біжучі домагання політичні, економічні й культурні в користь малоземельних і безземельних мас українського селянства в Галичині. Франко був найвизначнішим представником і одним з найпильніших робітників нової партії. Партійні органи, „Народ“ і популярний „Хлібороб“, а опісля популярний „Громадський Голос“, мали в нім постійного співробітника, останній також редактора. Знід його пера виходили програмові й агітаційні брошури. Він виступав бесідником на народніх зборах по всіх частях краю, де організувала ся партія. А при тім усім уся його дотеперішня літературна й наукова праця була для партії й джерелом моральних сил і моральним капіталом перед суспільністю.

Здобувши собі в науці яко знавець української й інших славянських літератур поважне ім'я, задумав Франко докінчити тепер свої університетські студії і здобути собі право викла-

дати в університеті. В тій цілі виїздив він в рр. 1892, 1893 і 1894 на студії до Відня і в 1894 р. осягнув у віденському університеті ступінь доктора філософії. На докторську дисертацію предложив він свою студію з історії староруської літератури п. н. „Іван Вишенський“. Тепер розпочав він заходи в справі габілітації (осягнення права викладати) у львівському університеті. Наукова частина справи пішла легко. Філософічний відділ львівського університету, признаючи наукові заслуги Франка, допустив його до габілітації і дня 18 лютого 1895 р. відбувся в університеті його габілітаційний виклад на тему „Наймичка Тараса Шевченка“. На сій основі університет предложив міністерству просвіти затвердити Франка яко доцента української літератури у львівському університеті. Однак міністерство відмовило затвердження, подаючи за причину політичну минувшість („politisches Vorleben“) Франка. Таку ухвалу подиктував міністерству тодішній намісник Галичини гр. Казимир Бадені. В звязку з сим повстала поголоска, що також та частина українського громадянства, яка тоді стояла під політичним проводом львівського гр.-кат. митрополита кардинала Сильвестра Сембратовича, що патронував тодішній українсько-польській угоді (т. зв. „новій ері“), робила в намісника заходи, щоб не допустив до того, аби Франко став доцентом університету. Франко про се згадував недвозначно в 1897 р. в передмові до польської збірки своїх оповідань „Obrazki galicyjske“, не зустрівши ся тоді з ніяким запереченням. Аж через 10 літ, коли сам Франко був уже недужий, а пам'ять про справи, на які нема документів, затерла ся, виступив п. Олександр Барвінський, один з провідників згаданої частини українського громадянства, в „Руслані“ з запереченням тої поголоски щодо своєї особи. Якби там не було, досить, що політичні відносини перешкодили Франкови стати професором університету, що треба уважати великою шкодою не тільки для нього, але передовсім для української науки, якій він на тім становищі міг би був багато більше дати не тільки безпосередно, своєю працею, але також виховуючи молоді покоління.

З початком 1894 р. заложив Франко у Львові науковий журнал „Житте і Слово“. Перші два роки продержало ся „Житте і Слово“ яко чисто науковий журнал, який справді стояв на висоті своєї задачі. З початком 1896 р. перемінено його на політичний і літературно-науковий журнал, який мав стати органом радикальної партії. В сій характері виходило „Житте і Слово“, щораз менше правильно, в 1896 і 1897 рр.

Літературна творчість Франка зазначила ся в сім часі перше всього збірними виданнями дотеперішнього дорібку. Так в 1890 р. вийшла збірка його оповідань п. назв. „В поті чола (образки з життя робучого люду)“. Драгоманів написав до збірки передмову, а також поміщено в ній п. заг. „Відривок з листу Ів. Франка до М. Драгоманова“ автобіографію Франка. В збірку увійшло 20 оповідань, які зайняли 309 сторінок дрібного друку. В 1893 р. вийшла знову збірка поезій „З вершин і низин“ (друге, доповнене видання), яка обіймає 468 сторінок друку. В сих двох збірках помістив Франко усе важнійше з своїх поезій і оповідань. В тім часі пробує Франко своїх сил також у драмі. Його штуки „Украдене щастє“ й „Учитель“ здобувають собі першорядне місце в українськїм театральнїм репертуарі.

Від коротких оповідань переходить Франко до повісти й містить в „Життю і Слові“ дві свої повісти: „Основи суспільности“ (нескінчена) та „Для домашнього огнища“. В 1898 р. виходить його збірка любовних віршів п. з. „Зівяле листє“ — „лірична драма“. „Ліричною драмою“ назвав автор сю збірку тому, бо в ній оспівані любовні страждання одного чоловіка — від нещасної любови аж до самовбійства. „Зівяле листє“ належить до перлин любовної лірики.

Протягом 1897 р. складає Франко з своїх давнїйших і нових віршів збірку, яка п. з. „Мій Ізмарагд“ вийшла з початком 1898 р. Характеристику сеї збірки подав сам автор у передмові, де читаємо: „Ізмарагдом звав ся в старій Руси збірник статей та притч, почасти оригінальних, а почасти повибираних із грецьких писань отців церкви, підібраних так, аби цілість становила неначе повний курс практичної християнської моралї. Менї давно хотїло ся написати подібну книжку — тою мовою, яка на теперішнє покоління повинна робити вражіннє багато дечим подібне до того, яке на старих Українців робила мова церковна, то значить, мовою поезії. В поетичній формі я бажав подати сучасному українському читачеві ряд оповідань, притч, рефлексій і інших проявів чуття та фантазії, теми котрих черпані з рїзних джерел, домашнїх і чужих, східних і західних, та котрі проте вязали ся-б в одну органічну цілість не якоюсь одною тенденцією, не одною догмою релігійною чи естетичною, а тільки спільним діяпазоном морального чуття і темпераменту, через який пройшли, поки вилили ся в форму“.

В сім часі повстають також віршовані казки Франка „Пригоди Дон Кіхота“ й „Лис Микита“, які з пізнїйшими віршованими казками „Абу Каземові капці“ й „Коваль Бассім“ та

збіркою прозових казок „Коли ще звірі говорили“ належать до найліпшої лектури для дітей і молодіжи.

Сі плоди літературної творчості здобувають Франкови щораз більшу письменницьку славу, не уважаючи на те, що часті українського громадянства відносила ся до нього неприхильно яко до провідника радикальної партії і проповідника радикальних ідей, які вона поборювала.

Ся письменницька слава з одного боку та з другого переміни, які відбувають ся в українськiм громадянстві, спричинюють, що від 1895 р. починає містити Франко свої наукові праці в Записках Наукового Товариства ім. Шевченка, яке до того часу бойкотувало Драгоманова, Франка й їх наукові праці. Сю зміну у відношенню до Франка треба приписати між ин. тій обставині, що редакцію Записок обняв у 1895 р. київський Українець Михайло Грушевський, котрий в 1894 р. прийшов до Львова на катедру історії східної Європи з особливим узглядненнем України, яку тоді саме утворено у львівськiм університеті.

Попри літературну й наукову діяльність не перестав Франко розвивати живої політичної діяльності яко провідник радикальної партії, яка здобувала щораз більший вплив на молодшу інтелігенцію й народні маси, що зазначило ся при виборах до галицького сойму в осени 1895 р. та при виборах до австрійського парламенту в марті 1897 р. здобуттем кількох посольських мандатів. При виборах 1897 р., які записали ся в історії українського народу яко „кріваві вибори“, бо з поручення тодішнього президента міністрів, згадуваного вже гр. Казимира Бадені, переслідування українських опозиційних виборців з боку уряду доходили аж до проливу крови, виступив кандидатом радикальної партії також Франко, а саме з селянської курії в окрузі Перемишль-Добромиль-Мостиска і з загальної курії в окрузі Перемишль-Мостиска-Рудки-Самбір-Дрогобич. Виборчі переслідування в сих округах належали до найлютіїших. З другого боку опозиційні народовці й москвофіли, які вели виборчу акцію спільно, хоч і не ставили проти Франка свого кандидата, одначе ставили ся до його кандидатури почасти неприхильно, почасти пасивно. При виборах в селянській курії Франко дістав 205 голосів, а його противник, польський поміщик Павло Тишковский, 392 голоси; при виборах з загальної курії Франко дістав 320 голосів, а його противник, Поляк др. Витовт Левицкий, 506 голосів. Таким чином Франкови не довело ся стати послом, хоч в дійсности загал населення був безумовно по його стороні.

Через якийсь час по виборах у віденському тижневнику „Die Zeit“, в яким Франко вже від довшого часу містив статі про галицькі справи, появилася в 136 ч. з 9 мая 1897 р. його стаття п. н. „Ein Dichter des Verrates“ („Поет зради“). В сій статі характеризував Франко яко поета зради польського поета Адама Міцкевича, виказуючи на його творах, особливо на поемі „Konrad Wallenrod“, що провідним мотивом його музи було славлення зради. Стаття була очевидно тенденційна, вимірена нестільки проти самого Міцкевича, скільки проти сучасних Поляків; кінчилася вона увагою, що „сумно мусить бути з тою нацією, котра такого поета уважає без застереження своїм найвищим національним героєм і пророком та все нові й нові покоління годує затроєними плодами його духа“.

Через 9 літ, згадуючи про сю свою статтю, Франко ось що говорить про факти, які „примусили його бризнути польській суспільности в очі різким докором“: „Найтяжший, найстрашніший із них, що захопив мене особисто до глибини душі, захопив, як грім, як нагла хвороба, се були криваві вибори 1897 р. Не будши Українцем і не живши тоді серед української суспільности, ніхто не може мати поняття про вражіння, яке робили тодішні події. Вся перверзія і глибоко десь у крові укрита погорда до простого люду, погорда до закона й законности у галицько-польських верховодів виринула тоді на верх, як олива на воду. Пригадаю лиш один факт — недуже голосний, але характеристичний. Міністер внутрішніх справ гр. Казимир Бадені, їдучи до Відня з інспекції львівського намісництва, де видав докладні вказівки для переводження виборів, зупинився пару днів у Кракові й там на якимсь польським зібранню виголосив промову, в якій з цинізмом, гідним фігурувати в історії польсько-українських відносин, заявив з натиском: „Wybory w Galicyi odbywają się całkiem legalnie!“ І се в ту саму пору, коли біля моїх вікон у Львові день у день водили десятки закованих і скатованих Давидівських селян (Українців і Поляків), яких тягнуто до вязниці за вбійство виборчого комісара, коли до мене, хорого, німецького й розбитого, день у день і ніч у ніч надбігали розполохані „легалністю“ виборів міщане й селяне то з Комарна, то з Цеброва, то з мостиського, то з перемиського, то з Бог зна яких інших повітів, благаючи поради й бодай захисту, переночувати їх та прогудувати кілька днів, поки минуть страховища легальних виборів. Слова міністра гр. Бадені розтелеграфовано скрізь по світі й заграничні газети не хотіли приймати дописей про га-

лицькі вибори, заслоняючи ся тим, що чейже ексцеленція граф Бадені запевнив урочисто, що вибори відбуваються ся легально. А львівська прокуратурія конфіскувала статі про вибори та дописи з провінції про вбійства, каліцтва та масові арештування, знов таки на тій підставі, що ексц. гр. Бадені заявив, що вибори відбуваються ся легально, значить, усякі дописи про нелегальности мусять бути брехнею. Та не досить того: в ту саму пору я зазнав і ще важніших ударів від людей і груп, близьких і дорогих мені серед польської суспільности; я побачив, як довкола мене валив ся весь той світ ідей чи ілюзій, над реалізацією якого я працював, і в хвили розпуки я кинув каменем у прірву й усунув ся на бік, поєинув на завсіди експериментування з працею на двох загонах і дав собі слово присвятити всю свою працю своєму рідному народови“ *).

Статя Франка про Міцкевича мала той наслідок, що його усунено з редакції „Kurier-a Lwowsk-ого“ (про се донесла редакція в числі з 11 мая 1897 р.), вся польська преса накинула ся на нього з найгрубшою лайкою і всі зносини, які він мав з польськими кругами, перервали ся. Рівночасно в польськiм видавництві „Biblioteka Mrówki“ появили ся оповідання Франка п. з. „Obrazki galicyjskie“ з передмовою п. з. „Niemo o sobie samym“, в якій Франко, говорячи про свій український патріотизм, робить між ин. отсі признання: „Не люблю Українців (Rusinów). Так мало знайшов я серед них характерів, а так багато дрібничковости, тісного егоїзму, дволичности й гордості, що справді не знаю, за що мав би я їх любити. Розумієть ся, знаю кілька виїмків, але ті виїмки тільки стверджують загальний вивід... Навіть нашої України (Rusi) не люблю. Щоб любити її як географічне поняття, для сього я занадто великий ворог пустих фраз, занадто багато бачив світа, щоб мав казати, що ніде нема такої гарної природи, як на Україні. Щоб любити її історію, для сього знаю її занадто добре, занадто гаряче люблю загально-людські ідеали справедливости, братерства та свободи, щоб не відчувати, як мало в історії України прикладів правдивого громадянського духа, правдивої посвяти й правдивої любови. Чи може маю любити Україну яко расу — ту расу, отяжілу, нездисципліновану, сентиментальну, позбавлену гарту й сили волі, так мало здатну до політичного життя на власнім смітті, а таку плідну в перевертнів ріжного роду? Чи може маю любити світлу

*) „Українсько-польська згода й українсько-польське братання“ в „Літературно-Науковім Вістнику“, кн. I з 1906.

будучину тої України, якої не знаю і для світлости якої не бачу ніяких підстав?“

Отже не любов є основою патріотизму Франка, тільки обовязок. „Як син українського мужика, — пише він далі — вигодуваний чорним мужицьким хлібом, працею твердих мужицьких рук, почуваю ся до обовязку панщиною цілого життя відробити ті дрібняки, які видала мужицька рука на те, щоб я міг дістати ся на висоту, де видко світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали. Мій український патріотизм се не сентимент, не національна гордість, се тяжке ярмо, вложене долею на мої плечі. Можу здригати ся, могу тишком проклинати долю, але скинути його не можу, не можу шукати иншого рідного краю, бо я став би підлий супроти власної совісти. І коли що улєкшує мені двиганнє сього ярма, так се вид того українського люду, що хоч гноблений, темний і деморалізований довгі віки, хоч нині бідний, неповоротний і непорадний, все-таки поволі підносить ся, відчуває в щораз ширших масах жадобу світла, правди, справедливости й шукає до них доріг. Отже варто працювати для того люду й ніяка чесна праця не піде на марне“.

Як бачимо, міркування про обовязок мажуть те, що написано в міркуваннях про любов, — така любов з них говорить до свого народу. І міркуваннями про те, чому він не любить України, зробив Франко велику кривду тільки самому собі. Одно тільки добре, що ті міркування причинили ся до запліднення його поетичної творчости. А саме, коли за них посипали ся слова осуду, він у відповідь написав ряд віршів про свою любов до України*), які є дійсними перлинами патріотичної лірики. Очевидно, мусіло у Франка накипіти на серці з приводу довголітнього відношення до нього з боку великої частини українського громадянства, — до нього, що своїми творами займав найважнійше місце в сучаснім українськім письменстві. Але се ще далеко не давало причини до таких міркувань. Пояснити їх треба хіба тою рисою особистої вдачі Франка, про яку писав йому (в листі з 28 січня 1893 р.) Драгоманів з приводу одної його полемічної записки: „Я боюсь, щоб теперішня полеміка Ваша не була Вам же на перешкоді і щоб Ви самі не пожаліли, що написали її, як се було нераз з Вами, коли Ви давали волю своїм хвилевим „увлеченіям“, а надто полемічним“.

*) Вони поміщені в збірці „Мій Измарагд“.

Сим, що Франко давав волю своїм хвилевим настроям, треба пояснити і його статю про Міцкевича, і його міркування про любов і обов'язок в своїм українським патріотизмі, і його ювілейну статю про Павлика („Літературно-Науковий Вістник“, кн. III з 1905 р.) і його передмову до першої частини листів Драгоманова до нього з негативними увагами про Драгоманова. Не обнижає се його заслуг, тільки потверджує ту вічну правду, що й найбільші люде мають людські слабости й хиби.

І так оцінив загал українського громадянства міркування Франка про любов і обов'язок в його українським патріотизмі. Хоч мусіли вони вразити, одначе в дискусії, яку вона викликала, знаходять ся нетільки слова осуду, але також зрозуміння й виправдання. І коли пройшло перше вражіння, ті міркування не залишили ніякого глибокого сліду на відношенню громадянства до Франка. Навпаки, від того саме часу, після розриву Франка з польською пресою, розпочинаєть ся нетільки зворот Франка до праці виключно в українським письменстві, але також зворот у відношенню громадянства до нього в напрямі щораз більшого признання його праці й заслуг.

V.

„Літературно-Науковий Вістник“. Вибори 1898 р. 25-літній ювілей. Франко й свято українського національного відродження. Криза в радикальній партії. Участь Франка в заснованню національно-демократичної партії. Франко усуваєть ся від політики й посвячуєть ся виключно літературно-науковій діяльності. Її плоди. Загальне признання громадянства.

Під кінець 1897 р. Наукове Товариство ім. Шевченка ухвалило замість „Зорі“, яку видавало досі, розпочати від 1898 р. видавання поважнійшого літературно-наукового журналу. Новий журнал постановлено назвати „Літературно-Науковий Вістник“. Його редакцію віддано редакційному комітетові, в який увійшли: голова товариства проф. Михайло Грушевський, Іван Франко, редактор „Зорі“ Олександр Борковський і редактор черновецької „Буковини“ Осип Маковей*). Таким чином Фран-

*) О. Борковський виступив з комітету в маю 1898 р., а О. Маковей в марті 1899 р. Замість того членом комітету став Володимир Гнатюк. В 1905 р. видавництво „Літ.-Наук. Вістника“ перейшло від Наукового Товариства ім. Шевченка до Українсько-руської Видавничої Спільки. З початком 1907 р. перенесено „Літ.-Наук. Вістник“ до Києва, де він виходив аж до війни. З перенесенням видавництва до Києва львівський редакційний комітет фактично розв'язав ся. До того часу фактичним редактором був Франко.

ко, який уже від 1895 р. містив свої наукові праці в Записках Наукового Товариства ім. Шевченка, ставши членом редакційного комітету „Літ.-Наук. Вістника“, переніс усю свою письменську діяльність до видань Товариства, як також до Українсько-руської Видавничої Спілки, котру założено при кінці 1898 р. з ініціативи письменників, що гуртували ся коло Наукового Товариства ім. Шевченка й „Літературно-Наукового Вістника“. В наукових виданнях Наукового Товариства ім. Шевченка, в „Літературно-Науковім Вістнику“ й у виданнях Українсько-руської Видавничої Спілки містить відтепер Франко майже всі плоди свого пера: поезії, оповідання, повісти, наукові праці, публіцистичні писання, переклади.

Поки-що не покидає він ще політичної діяльності. Весною 1898 р. стає намісником Галичини гр. Лев Пінинський, якого в 1897 р. вибрано послом з селянської курії в окрузі Тернопіль-Збараж-Скалат. Наслідком сього став вільний польський мандат в сій найсильнішій окрузі радикальної партії. Партія виставила кандидатуру Франка, яку привітало гаряче не тільки свідоме селянство округи, але також вся молодша поступова українська інтелігенція цілого краю. Одначе народовці, як опозиційні („Діло“), так і угодові („Руслан“), віднесли ся до кандидатури Франка неприхильно. Щоб не допустити до вибору Франка, правительство висунуло кандидатуру тернопільського лікаря д-ра Гладішовського, „порядного старорусина“, себто на половину москвофіла, на половину польонофіла, за яким пішли й угодові народовці й москвофіли. Решту зробив уряд і при виборах в червні 1898 р. Франко дістав 256 голосів, його противник 266 голосів. Так і сим разом не вдало ся Франкови дістати ся до парламенту, хоч тепер мав він усі шанси бути вибраним, якби вибори були переводили ся законно.

На осінь 1898 р. приготували прихильники Франка святкування 25-літнього ювілею його письменської діяльності. На ювілей видано збірку творів різних авторів п. з. „Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності складають українсько-руські письменники“ (Львів, 1898, стор. IV+240) і „Спис творів Івана Франка за перше 25-літте його літературної діяльності 1874—1898“, який зладив Михайло Павлик (Львів, 1898, стор. 127). Саме ювілейне свято відбуло ся у Львові 30 жовтня 1898 р. увечері в готелі Жоржа. Відкрив свято в імени ювілейного комітету Володимир Гнатюк, потім промовляв проф. Михайло Грушевський, характеризуючи діяльність і заслуги ювілянта, онісля в імени селян

промовляв соймовий посол селянин Стефан Новаковський, в імени українського жіноцтва письменниця Наталія Кобринська, в імени академічної молодіжи Григорій Гарматій, в імени радикальної партії Михайло Павлик. По сих промовах відповів Франко. Потім передано йому ювілейні дари й відчитано привітні телеграми та письма. По святі відбула ся святочна вечеря.

Се ювілейне свято було мабуть одним з найгарніших моментів у життю Франка. Правда, старші народовці відтягнули ся від нього й держали ся настільки пасивно, що в „Ділі“ крім оповідки про ювілейний обхід не було ані слова, хоч се було ювілейне свято найвизначнішого сучасного українського письменника. Але се самому обходови нетільки не пошкодило, а навпаки надало йому особливий характер. Не було на ньому тої холодної офіціальности, яка буває на таких обходах тоді, коли сходять ся люде різних політичних напрямків і мусять уважати, щоб не викликати ніякого диссонансу, а був настрій щирого ентузіазму, бо всі учасники, як присутні, так і ті, що взяли участь надісланнем привітів, були справді перейняті гарячим почуттем пошани і прихильности для цілої індивідуальности Франка, — для громадянських ідей, які він ширив і за які терпів, так само, як для його письменської творчости.

Та нетільки сей ювілейний обхід був триумфом для Франка. Зараз другого дня, 31 жовтня 1898 р., розпочинали ся у Львові святочні дні столітніх роковин відродження українського письменства, а саме виставою „Наталки Полтавки“ Івана Котляревського, батька відродженого українського письменства, в львівськім театрі Скарбка. Вистава розпочала ся святочним прольоґом Франка п. з. „Великі роковини“, який силою слова підняв настрій зібраних до найвищого патріотичного ентузіазму. Ся духова участь в ювілею відродження української літератури й українського народу була для Франка ще більшим триумфом ніж його ювілей. Чиє слово було гідне зайняти на таким святі нації таке почесне місце, той тим самим діставав признанне цілої нації.

І справді відтєпер признанне нації для заслуг Франка на полі письменства стає щораз загальнійше, особливо, що він, усунувши ся від політичної діяльности, перестав мати політичних противників. Та усуненне від політичної діяльности наступило аж пізнійше. Передтим довело ся Франкови відіграти ще в політиці поважну ролю.

Протягом 1899 р. радикальна партія перейшла внутрішню кризу. Зараз з початком року часть її визначних діячів, покликуючи ся на соціалістичний характер партії, підняла питання, чи не перемінити ся партії на соціально-демократичну й так увійти в організаційний зв'язок австрійської соціальної демократії як українська національна група. Противниками сеї думки виступили Франко, Павлик і др. Кирило Трильовський — і вона перепала. Одначе її прихильники виступили з партії і разом з Українцями, які до того часу працювали в польській соціально-демократичній партії, дали почин до заложення української соціально-демократичної партії. В осени тогож року опозиційні народовці увійшли в переговори з деякими радикалами, які прикладали вагу нестільки до соціалізму й антиклерикалізму радикальної партії, скільки до її демократичних ідей. Результатом сих переговорів була реорганізація опозиційних народовців у національно-демократичну партію, до якої приступили також згадані радикальні діячі. Приступив до нової партії також Франко разом з безпартійним досі проф. Михайлом Грушевським. Сей крок Франка зробив велике вражіння, як у радикальній партії, котра втратила свого найвищого творця і провідника, так і серед загалу поступової інтелігенції, яка досі вагала ся між опозиційними народовцями й радикалами й тепер потягнула масою в нову партію, бачучи в ній такі авторитети, як Франко та Грушевський.

Вступивши до нової партії, Франко взяв ся спершу до пильної праці для неї: написав кілька програмових статей у „Ділі“ й широке пояснення партійної програми в „Свободі“, в якій містив також інші політичні статі, а крім того помістив казку „Коваль Бассім“. Одначе ані він ані Грушевський вжити ся в партії не могли й незаметно для постороннього ока усунули ся з неї. Після того Франко ще нав'язував кілька разів зносини з радикальною партією, головню даючи статі до „Громадського Голосу“, але за кождим разом був се тільки хвилевий настрій. В дійсности його політичну діяльність треба уважати закінченою виступленням з радикальної партії через участь в організації національно-демократичної партії, якій він дав уже тільки свій авторитет.

Усунувши ся так від політичної діяльності, присвятив Франко від початку нашого століття всі свої сили письменству, опираючи ся головню на Наукове Товариство ім. Шевченка й Українсько-руську Видавничу Спілку. „Літературно-Науковий Вістник“ і наукові видання Наукового Товариства ім. Шев

ченка наповняє він цінними творами такої різnorodности, як різnorodним був його письменницький талант. З окремих видань його творів сього часу згадаємо: „Поєми“ (1899), збірку віршів „Із днів журби“ (1900), поєму „Мойсей“ (1905) і збірку віршів „Semper tiro“ (1906); далі цілий ряд збірок оповідань, де він побіч давнійших давав і нові твори. З більших прозових творів сього часу треба згадати довше оповідання „Гриць і панич“ і повісти „Перехресні стежки“ і „Великий шум“. Всі вони друкували ся в „Літературно-Науковім Вістнику“.

В літі 1904 р. викладав Франко історію української літератури („Огляд української літератури від найдавніших часів до кінця ХІХ віку“, 18 годин) на „Наукових курсах“ у Львові, уладжених „Товариством прихильників української літератури, науки і штуки“. Завершити свою наукову діяльність написанням історії української літератури було його науковою мрією, яка мала всі вигляди на здійснення, бо-ж уся його наукова діяльність була збиранням і оброблюванням матеріалів для такої суцільної будови. Вище згаданий виклад, а також стаття „Южнорусская литература“, написана в 1904 р. для російського лексикона Брокгавза-Ефрона давали таку будову в загальних рисах.

З особистого життя Франка в сім часі треба згадати, що він в 1901 р. спроміг ся на власну вілю. Хто знає любов селянської душі до власної хати й землі, любов, висисану з покоління в покоління з матернім молоком, той зрозуміє, чим була для Франка його власна хата. Загалом — здавало ся — бодай осінь його життя освічуватиме й огріватиме погідне, ясне сонце. Його доходи, хоч не були світлі, все-таки виставали на скромне вигідне життє. Його імя було загально знане й поважане на всій Україні. В 1906 р. університет у Харкові надав йому титул почесного доктора (doctor honoris causa). В кругах членів Імператорської Академії Наук обмірковувало ся питання, чи не вибрати його членом Академії. Він носив ся з думкою відновити заходи для одержання доцентури в львівській університеті — сим разом з області славянських мов і літератур. Так надходила осінь його життя. Як господар радіє плодами своєї цілорічної праці, так і він міг радіти, дивлячи ся на ті скарби, які придбав народови своєю працею свого життя, й побільшуючи їх дальшою працею.—Тільки нервова недуга жінки — здавало ся — була хмарою, яка затемнює те ясне сонце осени його життя.

VI.

Безвихідна недуга. Дальша письменська праця. Історія української літератури. 40-літній ювілей. Смерть. Завіщання:

Одначе судило ся инакше. З початком 1908 р. Франко занедужав на недугу „paralysis progressiva“, з якої нема виходу. По гострій крізі, яка — здавало ся — скінчить ся смертю, він прийшов до себе, одначе його здоровле — фізичне й духове — було зруйноване. Йому відняло руки, які від того часу держав зі скорченими неначе в п'ястук пальцями, а його „слух — говорячи його словами — став відчинений на голос духів“, себто йому здавало ся, що до нього промовляють різні духи, що спричинювало вічний, иноді просто страшний психічний несупокій.

Тепер обгорнула Франка якась гарячкова жадоба творчости. Писав, перекладав, видавав старе й нове. Та всесторонність духових інтересів, яка була основною рисою його таланту, зостала, — тільки творча сила не відповідала вже творчим намірам. Справді цінна річ, яку дав Франко в сім часі, се „Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.“ (Львів, 1910, стор. VI + 444). Очевидно, не таку історію української літератури міг би був він дати, якби в свій час був засів на катедрі української мови й літератури у львівськiм університеті і міг увесь час віддати тільки на вільну наукову працю.

Для прояснення справи згадаємо про видану ним ніби-то Міцкевичеву драму „Wielka utrata“. Видання сеї драми се один з документів його недуги. А саме „голоси духів“ утвердили його в тім, що автором віднайденого ним анонімного рукопису є Міцкевич.

Між виданнями, які він в сім часі випустив у світ, є очевидно багато цінного, — особливо видання давнійших його творів, давніх і нових перекладів, і зокрема вибір його статей, міщених в рр. 1886—1890 в чужій пресі, п. з. „В наймах у сусідів“.

Маючи обезвладнені руки, мав Франко письменську працю дуже утруднену, бо не міг сам писати, тільки диктував. Смерть найстаршого сина Андрія, який не тільки писав під його диктат, але загалом доглядав його, була для нього особливо болючою втратою. Згодом навчив ся Франко писати таки своєю немічною рукою: вкладав перо між скорчені пальці й рисував букви на взорець друкованих. Очевидно, що йшло се

дуже важко й поволі — і так писав він тільки в конечній потребі.

Не знищила недуга у Франка і його інтересу до громадських справ. Являв ся іноді на зїзди партій, — в яких працював колись, — радикальної й національно-демократичної — і промовляв на них; так само був і промовляв на зїзді української академічної молодіжи влітку 1913 р.

Проживав постійно у Львові, виїздячи на літні місяці до Криворівні коло Жабя. Їздив також раз до Росії і був у Києві й Одесі.

Цілий рік 1913 і 1914 аж до вибуху війни відбували ся в цілім краю ювілейні обходи в честь 30-літньої літературної і громадянської діяльності Франка. В деяких обходах брав участь сам ювілят. Головними моментами ювілею мало бути виданне літературно-наукового збірника й зібранне ювілейного дару. Одному й другому перешкодила війна. Готова часть збірника вийшла аж 30 мая 1916 р., з приводу його смерти, п. з. „Привіт Іванови Франкови в сороклітте його письменської праці 1874—1916“ (Львів, 1916, стор. 183 + 390). На ювілейний дар зібрано до вибуху війни коло 30.000 корон, з яких часть видано на удержанне Франка від вибуху війни аж до смерти.

Здоровле Франка, чим далі, все гіршало: був се „природний“ розвиток його недуги. В осени 1915 р. проявив ся занепад здоровля в такій мірі, що се означало наближуванне кінця. Зиму перебув він під лікарським доглядом у львівській захисті Українських Січових Стрільців, а під весну 1916 р. переніс ся знов до своєї вілі. Тут помер 28 мая 1916 р. в 4 годині пополудні.

Гасло світло його життя поволі, з дня на день, при повній свідомості. Наскільки його великого духа не змогла зломити ані довга недуга ані наближуванне смерти, свідчить подробиця, що свідомо не захотів відбути передсмертної сповіди, хоч чуже окруженне (родини коло нього не було: жінка в лікарні, сини на війні, донька в Росії) впливало на нього в сім напрямі й духовні — греко-католицькі та православні — являли ся в сій цілі в нього. Та його дух, як все житте шукав самотійно Вічного Світла й Вічної Правди, так і тепер не піддав ся.

Пару місяців перед смертю, 9 марта 1916 р., зладив Франко завіщанне, яким зоставив свій маєток (головно вілю) і свої авторські права своїм троїм дітям, а цілу бібліотеку з приналежностями, всі записки, перениску й рукописи Науко-

вому Товариству ім. Шевченка. Впорядкування своїх авторських прав, як також опіку над малолітніми ще дітьми Петром і Анною, поручив Франко своєму приятелеви д. К. Бандрівському, який в часі недуги був його куратором і щиро опікував ся ним аж до смерті. Щодо своєї вілі висловляв Франко частійше перед смертю бажання, щоб вона не перейшла в не-українські руки, тільки, колиб його діти мали її продати, щоб куплено її на якусь національну ціль.

VII.

Похорон.

Смерть Івана Франка пригадала громадянству в цілій повноті всю великість його заслуг, усю велич його значіння для України. Бо довголітня недуга спричинила, що люде, не бачучи його таким, яким привикли бачити його в розцвіті таланту, не чуючи з його уст тих слів, які тоді лишали таке глибоке вражінне у кожного, хто мав нагоду їх чути, незасипувані все новими й новими та все такими сильними творами його духа, починали забувати того Франка, який перейде яко велика історична постать до нашої історії, й починали привкати до Франка такого, яким зробила його недуга, й переносити сей образ на цілого Франка. На особі Франка можна було бачити, як для великої людини, для її слави небезпечний той шлях, який вона переходить від вершин свого розвитку до кінця своїх днів, шлях повільного завмирання, фізичного й духового, та що для неї найліпша смерть на вершині розвитку та слави, бо тоді той її образ, образ найвищої досконалости, лишаєть ся в уяві громадянства навіки. Той образ Франка, образ найвищої досконалости його, почала була затирати його довголітня недуга. Смерть його відсвіжила той образ і він наново заяснів у всій величі в умах і серцях цілого громадянства, перед духовими очима якого став тепер знову Франко такий, яким він був у найвищім розцвіті свого духа та яким перейде до історії.

Під сим вражіннем похорон Франка перемінив ся в триумфальний похід його земних останків на місце вічного сну. Уладженнем похорону зайняло ся Наукове Товариство ім. Шевченка, розпоряджуючи все потрібне, щоб похорон випав як найвеличавійше.

Похорон назначено на 31 мая 1916 р. на 5 год. пополудні. День випав ясний, соняшний. Вже зараз з полудня по-

чали напливати перед дім жалоби величезні маси народу. Українська молодіж усіх львівських шкіл під проводом учителів, українські організації й товариства м. Львова, Українські Січові Стрільці, — словом увесь український Львів прийшов віддати останній поклін Великому Покійникови. Була також заступлена провінція, — що правда, тільки делегатами, бо висилати масові депутації не дозволив воєнний час і воєнне положення нашої країни. З сеї причини не було також селянства.

Та все-таки число учасників похоронного походу доходило до 10.000. — Явили ся також колишні польські товариші праці Покійного, — редактор Вислоух, посол Стапінський, поет Ян Каспрович і ин. Маєстат смерти велів їм забути, що колись їх розєднало з Покійником, і вони прийшли віддати поклін його праці й заслугам, а польська преса помістила з приводу його смерти повні пошани та признання слова. — Так, величній був се похорон, гідний величі Івана Франка.

Тільки в однім живучі показали ся малими супроти Великого Покійника. Маємо на думці справу участі духовенства в похороні. В сій справі були два шляхи, однаково гідні імени Івана Франка. Або духовні власти, маючи на увазі значіння особи Покійника для народу, зійдуть зі свого формалістичного становища й, хоч Покійник не був „вірним сином церкви“, похоронять його з усею величавістю церковних обрядів, — зоставляючи суд Найвищому Судді, особливо, що останні роки перед смертю нетільки тіло, але й дух Покійного нездужав. Або, коли духовні власти стоятимуть на своїм формалістичнім становищі, похоронити Покійника без участі духовенства, маніфестуючи незалежність громадянства від церковного формалізму в оцінюванні й шануванні заслуг великих синів народу. Одначе ані духовні власти не змогли підняти ся вище церковного формалізму ані громадянство не змогло здобути ся на незалежність від нього. І вийшов компроміс, негідний пам'яті Івана Франка: духовні власти вислали одного священика, немов роблячи ласку грішникови, а громадянство ту ласку прийняло.

По похороннім обряді в домі, де лежав Покійний немов у розкішнім цвітнику, — така маса вінків була кругом нього, — домовину винесли на своїх плечах Українські Січові Стрільці. Коли її уміщено на похороннім возі, з підвищеного місця перед вілею Покійного промовив український парламентарний провідник, голова Загальної Української Ради др. Кость Ле-

вицький. Опісля похід рушив. Ішов з вулиці Понінського в Стрийськiм парку в дiл вулицями св. Софії, Зиблицевича, Миколи, Академичною, площами Галицькою і Бернадинською і вулицею Пекарською на Личаківське кладовище. Дорогою співав хор українських товариств під управою композитора Василя Барвінського. Доходила 8 година вечера, як похоронний похід став у брамі кладовища. Тут домовину взяли знов Українські Січові Стрільці й занесли на місце призначення. Зложено її тимчасово в готовій гробниці, заки вимуруєть ся гробниця Івана Франка. Гробницю вкрили вінки.

По відправі похоронного обряду виголосили промови: професор львівського університету др. Олександр Колесса від Наукового Товариства ім. Шевченка й інших українських культурних товариств, др. Михайло Лозинський від української преси, др. Кирило Трильовський від радикальної партії і Боевої Управи, сотник Носковський від Українських Січових Стрільців, делегат Волині від українського населення зайнятих австро-угорською армією областей російської України, Василь Ратальський від Дрогобиччини, Федь Федорців від української академічної молодіжи, Орися Величківна від українського жіноцтва, Микола Ганкевич від української соціально-демократичної партії, Сидір Твердохліб від молодших письменників. Доходила вже 10 година й зорі вкрили чисте вечірне небо, як учасники похоронного свята почали розходити ся, зоставляючи Покійного в новій домівці, в лоні Матері-Землі.

Значінне Івана Франка.

Коли перед нашими духовими очами уявимо собі загальний образ діяльності Івана Франка, побачимо, що вона була незвичайно велика, різнородна та всестороння. Автор поезій, повістей, оповідань, драматичних творів, творів для дітей і молодіжи, перекладач чужих літератур, дослідник народньої словесности, історик літератури, критик, публіцист з великим знанням політичних і суспільних наук, популяризатор майже в усіх областях науки, редактор, громадський діяч, бесідник і агітатор — отсе Іван Франко в освітленню своєї діяльності. Сам він сказав про неї на обході його 25-літнього ювілею ось що: „В усій своїй діяльності бажав я бути не поетом, не вченим, не публіцистом, а поперед усього ч о л о в і к о м. Мені закидували, що я розстрілюю свою діяльність, перескакую від одного зайняття до иншого. Се було саме впливом мого бажання — бути чоловіком, освіченим чоловіком, не лишити ся чужим у жаднім таким питанню, що складаєть ся на зміст людського життя. А пізнавши щонебудь, я бажав і всіх сил докладав довести й инших до того, щоб зацікавили ся тим і розуміли се. Дехто звиняв мене тим, що важкі обставини життя, конечність заробітку спонукувала мене кидати ся на ріжні поля. Але мені здаєть ся, що тут більше причинила ся моя вдача, те гаряче бажанне — обняти цілий круг людських інтересів. Може бути, що сей брак концентрації зашкодив мені як письменникови, але в нас довго ще будуть потрібні такі, як я, щоб розбуджували інтереси до духового життя і громадили матеріял, обтесаний бодай з грубшого. Фундаменти все так будують ся; а тільки на таких фундаментах, на таких стінах може здвигнути ся пишне, сміле склепінне“.

Франко зовсім не сказав про себе за багато, коли назвав себе одним з тих, що „розбуджують інтерес громадянства до духового життя“. Він справді весь час своєї діяльності старав ся зацікавити громадянство всіма сторонами людського життя, всіма проявами людського духа, виявляючи безприкладну всесторонність своїх духових інтересів, свого знання і свого та-

ланту. Але сказав він про себе рішуче за мало, зачисляючи себе до тих, що „громадять матеріал, обтесаний бодай з грубшого“. Се правда, що в своїй діяльності брався він за всяку потрібну працю, не цурався „громадити матеріал, обтесаний бодай з грубшого“, також тоді, коли до сього не примушували його обставини заробітку. Одначе побіч такого матеріалу зоставив він у своїй письменській спадщині багато-пребагато річей, які мають вічну вартість для культури, які на все зостануться перлинами творчости людського духа.

Яко поет дав Франко українській літературі цілі скарби поетичної творчости, яка в поемі „Мойсей“, написаній тоді, коли його талант у своїм розвитку осягнув ступінь найвищої зрілости, піднесла ся на вершини геніяльности. Лірика й епіка, теми любовні, історичні, політичні, суспільні, філософічні — мають в нім однакового мистця. До нього українська поетична творчість розвивала ся майже виключно під впливом народньої поезії, а проби йти за європейськими взірцями не переходили середньої міри. Він перший великий поетичний талант, який присвоює українській поезії європейські взірці, як щодо форми, так і щодо змісту. В історії української поезії побіч генія Шевченка стоїть талант Франка яко символ нового, вищого ступня розвитку української поетичної творчости.

В оповіданнях і повістях дав Франко безліч чудових малюнків з життя нашого народу: селян, робітників, інтелігенції. Переважають в них і скількістю і красою образки з життя робочого народу. Йдучи за тогочасною європейською школою реалізму в літературі, осяяний чоловіколюбними ідеями 19-го віку, малює він не тільки їх гірке життя, але також показує, що у тих простих, бідних і темних людей, прибитих темнотою, важкою працею і нуждою, є гарна, чиста людська душа, якій тільки не дають проявити ся суспільні порядки.

Як в поезіях, так і в оповіданнях дає Франко новий, незнаний досі в українській літературі тип — тип Жида, який виступає перед читачем в авреолі всіх гарних прикмет людської душі.

В області драми Франко тільки пробував своїх сил, не наче почувачи їх надмір. Та хоч драма не була його спеціальністю, одначе й нашу драматичну літературу збагатив він творами з літературною вартістю.

В своїй літературній творчости обдарував Франко також малих читачів дитячого та хлопячого віку творами, які треба поставити на перше місце в нашій літературі для дітей і молодіжи.

В науковій області спеціальністю Франка були дослідження над українською народною словесністю й українським письменством. Тут він заявив як першорядний фольклорист, історик і критик. І тільки жаліти треба, що він не досягнув у свій час університетської катедри, де міг би був вільно розвивати свою наукову діяльність. Та все-таки успів він дати поважне число цінних студій, які здобули йому славу першорядного українського вченого.

Побіч власних творів присвоїв Франко українській літературі чимало скарбів чужих літератур, перекладаючи їх на нашу мову. Як сам творив, так і перекладав він найрізноманітніші речі: поезії, оповідання, повісті, наукові статі і т. ин. Найціннішими є переклади поетичних творів, які перекласти може тільки поет. Та для духового розвитку громадянства чимале значіння мають також переклади повістевой й наукової прози.

Що як письменник поклав Франко великі заслуги для вироблення й розвитку української літературної мови, се розуміється само собою. В сій області важна була також його редакторська діяльність.

До вище вчислених родів письменства долучається незвичайно багата й всестороння публіцистична діяльність Франка, яка щодо кількості творить величезну більшість його письменської праці. Стоїть вона в тіснім звязку з цілістю його творчості, є тільки одною з її форм і почасти її синтезом. В поезії, оповіданні, повісті, драмі, науковим досліді творив Франко вартості тривкі, постійні, вічні; в публіцистиці поет, белетрист, учений давав синтезу своєї творчості для щоденного ужитку. Зокрема належить зазначити, що як публіцист заслужився Франко, стараючи ся писати про наші справи в чужомовній пресі—польській, російській, німецькій. Його статі у віденському тижневнику „Die Zeit“ були перлами публіцистики й про них вдячно згадала віденська преса з приводу його смерті.

З індивідуального становища, зі становища літературної слави публіцистична діяльність Франка була безперечно дробленням його таланту. Але з суспільного становища була вона великою громадською службою, яка свідчить, що великий письменник і вчений був також великим громадянином. Для нього мало було творити вічні вартості, — він кидав ся у вир щоденного життя, де публіцистика була в нього оружем щоденної боротьби за ідею.

Коли Франко схарактеризував різноманітність і всесторонність своєї діяльності як вплив змагання бути людиною,

ми на основі його діяльності можемо назвати його великим громадянином. В цілій його діяльності присвічувала йому одна ідея, різні роди його діяльності були тільки способами до одної ціли: вести український народ шляхом всесвітнього, загально-людського поступу.

Став Франко до сеї громадянської праці як один з творців і провідників напряду, який в історії нашого національного розвитку одержав назву радикалізму. Сей наш радикалізм, під яким розуміємо рух, що розпочався пропагандою Драгоманова й викликав серед українського громадянства в Галичині глибокі переміни поглядів і способів громадянської діяльності в усіх областях громадянського життя,—се неначе друге українське національне відродження. Як Котляревський і Шашкевич творці українського відродження тим, що ввели в літературу народню мову, так радикалізм віродив наше національне життя тим, що ввів у нашу літературу, в нашу політичну думку, в наше розумінне суспільних відносин, в наші культурні змагання новий ідейний зміст, нові поняття, які осягнула в своїм розвитку Європа, поняття, в основу яких лягло змагання до всестороннього розвитку народньої маси як основи суспільного життя.

Під політично-суспільним оглядом став наш радикалізм в особах своїх найвизначніших представників під прапором соціалізму, який увійшов також до програми радикальної партії. Одначе пропаганда соціалізму се тільки один з проявів діяльності українського радикалізму. Притім соціалізм українських радикалів не був зовсім одноцільною доктриною. Драгоманів уважав себе анархістом Прудонівської школи, Франко в своїм соціалізмі був еклєктиком, з молодших одні були марксистами й заложили соціально-демократичну партію, інші, ті, що помагали творити національно-демократичну партію, перестали вірити в правдивість соціалістичних доктрин, вкінці ті, що досі творять радикальну партію, хоч мають в своїй програмі соціалізм, і теоретично і в практиці відстали від соціалізму.

Заслуга українського радикалізму в справі соціалізму лежить в тім, що творці і провідники радикалізму перші ввели в нашу політичну літературу поняття соціалізму, привчили громадянство ставити ся до соціалізму не як до „злочинної утопії“, тільки як до поважної суспільної проблеми. А те, що зостало з тої соціалістичної пропаганди українських радикалів яко цінний набуток української політики, се переконанне

про потребу глибоких демократичних політично-суспільних реформ.

Та сим далеко не вичерпуєть ся діяльність і заслуги радикалізму. Адже Драгоманів розпочав свою пропаганду в Галичині від критики нашої тодішньої літератури, від вказівок, як треба збирати й науково використовувати етнографічний матеріал, що треба читати з європейських літератур, аби знайти вірний шлях для розвитку української літератури, від боротьби з церковним авторитетом в літературних, наукових і політичних справах і навіть — з огляду на москвофільство — від доказування потреби вживання народньої мови в літературі. А в політично-суспільних питаннях Драгоманів — хоч сам був соціалістом — не переставав указувати, що між західно-європейським соціалізмом і обломками консервативно-клерикального світогляду тодішньої нашої інтелігенції в Галичині є ще просторе поле демократизму з його змаганнями до політичних і суспільних реформ, на якім можуть працювати для народу всі ті, кому соціалізм видаєть ся занадто крайнім або утопійним напрямком.

Сі уваги вистануть, щоб показати, що український радикалізм обіймав усі явища духового життя народу. А дослід над нашим розвитком показує, що скрізь викликав він глибокі переміни, так, що тепер в усіх областях нашого життя можна знайти елементи, які в наше життя вніс радикалізм. —

Як один з творців і провідників українського радикалізму Франко своїм великим талантом найбільше причинив ся до тих перемін, які радикалізм викликав у життя нашої суспільности. Виступаючи з своєю пропагандою в Галичині, Драгоманів хотів був поставити своєю девізою „*destruam et aedificabo*“ (зруйную і збудую), одначе признав її занадто смілою і тому змінив її на: „*destruam et aedificabit*“ (зруйную, а ви збудуєте). Тою первісною девізою Драгоманова можемо найліпше схарактеризувати діяльність Франка: се було справді руйнуванне й будуванне, руйнуванне старого й будуванне нового, яке означає новий, вищий ступінь в нашім національнім розвитку. Завдяки свому великому талантови будував Франко те нове в усіх областях духового життя народу, зоставляючи скрізь печать свого духа.

Ведений реформаторським запалом, почасти також заставлений обставинами, Франко не обмежував своєї діяльности на український народ. Він вірив у побіду своєї ідеї, вірив, що вона принесе нове життя його народови й, щоб прискорити прихід тої хвилі, не жалів праці також для поль-

ського громадянства, думаючи, що коли його ідея там за-триумфує, тоді Поляк перестане бачити свій національний обов'язок в обороні польського панування над українським народом. Ведений сею вірою, Франко поклав чималі заслуги для розвитку соціалізму серед Поляків, не щадив праці, щоб по-кликати до життя й поставити на ній польську людову партію, працював не тільки як чорнороб, але також в ім'я ідеї в польській пресі. І не була се фраза, тільки дійсне признан-не заслуг, яким закінчив посмертну згадку про Франка „Kurjer Lwowski“, пишучи: „Честь пам'яті письменника, який також польське письменство збагатив своїм пером!“.

Ми бачили, як ся часть діяльності Франка покінчила ся, і чули його власні слова про той кінець. Яко літератур-ний критик Міцкевича міг Франко під вражінням хвилі бути несправедливий. Але чи він сам не був зраджений? Чи не зради-ла його його віра в те, що працюючи для польського громадян-ства, працює для свого власного народу, чи не зрадили його його польські товариші праці, польське громадянство, для якого він працював? Ті польські гурти, яких він уважав своїми товари-шами по ідеї, зростали — також завдяки його праці — в си-лу та значіння. Але рівночасно з сим займали вони щораз більше вороже, непримирливе становище супроти змагань українського народу до самостійного життя. І коли польський соціально - демократичний публіцист Гекер у краківським „Narzędzi“ в посмертній статі про Франка підносить, що Франко в соціалістичнім катехизмі з 1878 р. „став на стано-вищі незалежності Польщі“, — то дух Франка міг би йому відповісти зза могили: „Так, я був за вільною Польщею, але ви, польські соціалісти, мої товариші по ідеї й праці, зради-ли мене й хочете, щоб Україна була невольницею вашої віль-ної Польщі!“.

Про політично-суспільні погляди Франка вже сказано, що він у своїм соціалізмі був еклєктиком. Не належав він до ніякої соціалістичної школи ані не витворив своєї власної доктрини, тільки робив вибір з різних соціалістичних доктрин. Ще найбільше підходив би він до тих напрямків у соціалізмі, які під окликом протесту против односторонности марксизму виявили ся як „ревізіонізм“ у Німеччині, „реформізм“ в Ан-глії і т. ин. Під кінець своєї політичної діяльності своєю участю в заснованню національно-демократичної партії зазна-чив він, що не тільки прикладає ваги до форми суспільного устрою в будучности, скільки до змагань до політично-суспіль-них реформ у межах сучасної можливости.

В історії української культури в Галичині Франкови належить ся перше місце яко борцєви за волю думки проти церковного авторитету в духовім розвитку нації.

В процесі витворювання свідомости єдности української нації Франко займає визначне місце не тільки яко великий таланти, творчість якого стала духовим добром цілої України, але також яко свідомий пропагатор єдности окремих частей України для спільної праці. Вплив Драгоманова на його галицьких однодумців зазначив ся і тут корисно. Вже сама особа Драгоманова була неначе символом єдности російської й австрійської України; Драгоманів старав ся також, щоб дійсні звязки між його однодумцями по обидва боки кордону вдержували ся й міцніли. Ми бачили, як Франко особисто їздить од Кива, щоб зорганізувати видавництво журналу, як за гроші київських Українців видає в Галичині річи, які не могли-б тоді знайти місця в інших українських видавництвах у Галичині, як „Народ“ також користуєть ся помічю російських Українців. Почуттє єдности української нації знаходить вислів і в поетичній творчости Франка. Між його патріотичними віршами знаходимо вірш „Розвивай ся, ти високий дубе“, написаний 17 марта 1883 р., початкові стрєфи якого звучать :

„Розвивай ся, ти високий дубе,
Весна красна буде!
Розпадуть ся пута віковії,
Прокинуть ся люде.

„Розпадуть ся пута віковії,
Тяжкії кайдани,
Непобіджена злими ворогами
Україна встане.

„Встане славна мати Україна
Щаслива і вільна —
Від Кубані аж до Сяну річки
Одна, нероздільна“.

„Вільна, від Кубані аж до Сяну-річки одна, нероздільна Україна“ — се не тільки поезія, се вже ясне означеннє політичних границь й ідеалу політичної незалежности українського народу.

Инший патріотичний вірш Франка: „Не пора, не пора, не пора Москалеви й Ляхови служить“ став одною з українських національних пісень.

Громадянські заслуги Франка не вичерпують ся його безпосередньою громадянською діяльністю; він в усіх областях своєї діяльності був громадянином, стараючи ся красою й силою свого слова збудити громадянські почування, запалити до громадянської праці. Не в тім тільки його великість яко громадянина, що він проповідував означені громадянські ідеали, — се роблять також інші, — але в тім, що він віддав для сеї проповіді свій великий письменницький талант, ту велику силу й красу слова, яка чарує серця й уми. В сім саме лежить велике громадянське значінне красною письменства та його великих мистців — таких, яким був також Франко.

Колиб діяльність Франка розложити на складові частини й оцінювати кожду частину зокрема, — то кожда з них вистала-б, щоб її творця признати великою людиною. Уявм собі Франка тільки яко поета, або як автора оповідань і повістей, або яко дослідника української народньої словесности й українського письменства, або яко громадянського діяча й публіциста, — в кождій з сих областей перейшов би він до історії яко найвизначніший або один з найвизначніших людей свого часу.

Коли-ж візьмемо на увагу, що все те творить образ діяльності одної людини, то сміло можемо назвати Франка найбільшим з сучасних синів України, виїмковим явищем всесторонньої сили людського духа, постатю, що навіки яснїтиме в історії нашого розвитку величию й безсмертністю своїх діл, які будуть невичерпанним джерелом духових вартостей для грядущих і грядущих поколінь українського народу.

Доля Івана Франка.

Ми бачили, що дало життя Івана Франка суспільности. Тепер погляньмо, що дало воно йому самому.

Перші діточі літа, на селі, були для нього безперечно щасливі, — як для дитини засібних селян, коли вони притім мають добру вдачу. З автобіографії і з автобіографічних оповідань Франка знаємо, що такими були його батько-мати. Про їх особливу любов до свого найстаршого сінка свідчить також те, що вони постановили зготовити йому ліпшу долю, ніж самі мали, й дали його до школи.

Але ті щасливі діточі літа скінчили ся дуже швидко. Міська школа привітала сільського хлопчину, як зла мачоха. Що він у Василіянській школі в Дрогобичі, заки дійшов до першої льокації, натерпів ся знущань і побоїв від учителів, се знаємо з автобіографії Франка та його автобіографічних оповідань. А що мусів також натерпіти ся від шкільних товаришів, — він, хлопська дитина, від міщанських і панських дітей, — се знає кождей, хто проходив той шлях.

На порозі сього „нового життя“ впало на нього важке особисте горе — смерть батька. Щастє, що малий сирота дістав доброго вітчима, який продовжував діло батька, послаючи Франка далі до школи.

Гімназійні літа хлопця з села такі сірі, що плакати хочеть ся над змарнованою молодістю тих, що тим шляхом ідуть „до світла“. Бідне мешканнє, вічне недоїданнє, бідна одіж, насмішливе відношеннє товаришів-паничів, дуже часто також учителів. А радощів — майже ніяких. Від сільського життя з його радощами відстав такий хлопець, а життя, яке ведуть його однолітки з інтелігенції, нема для нього. Одно щастє, як сільський хлопець спосібний. Тоді хоч частинною нагородою за ту сірість стає для нього той новий світ, який відкриває перед ним наука.

Таке мусіло бути життя Франка в гімназії. Притім знов особисте горе — смерть матери.

Літа університетських студій хлопця з села подібні своєю сірістю до гімназійних. Бувають навіть важчі. Звичайно мусить він уже зовсім самотійно дбати сам про себе, не має ані матеріальної помочи ані моральної підпори. А радощі молодости для нього найчастійше замкнений рай, бо він чужий в тім оточенні, в якому живе. Входить в нього він тільки дуже поволі й асимілюється з ним — та й то не все — аж „на становищі“.

Та університетські літа Франка не пішли звичайним шляхом. Втягнений у вир письменської творчости й громадських ідей, він швидко стає поважним письменником і громадянином.

Зараз на початку цього шляху зустрічає Франка вязниця. Яким ударом була вона для нього, знаємо з його автобіографії. Одначе сама вязниця не стала-б була таким ударом; стала вона ним тільки в звязку з особистими й громадськими обставинами.

Один з моїх знайомих з віденського університету, син лікаря з подільської губернії, коли його за участь в студентських розмовах у київському університеті віддавали в салдати, дістав від батька на спомин тої хвилі свого життя золотий годинник. Для нього-ж те, що він потерпів за ідею, не стало ударом долі, тільки ясним спомином молодечої ідейности. Бо він мав моральну опору — і в своїх найблизших, і в тисячах таких, як він, товаришів, і в громадянстві, яке своїми почуваннями було по стороні віддаваних у салдати студентів.

Кн. Петро Крапоткін — вибираю навмисне таку загальновідому особу — просидів три роки в Петропавловській кріпості й опісля три роки в французькій тюрмі. А одначе се зовсім не мало для нього такого значіння, як тих кілька місяців вязниці для Франка. Бо для Крапоткіна вязниця ані не була несподіванкою ані не позбавила його звязків — родинних, товариських, наукових, громадянських. З Петропавловської тюрми врятувала його утеча, устроєна родиною і приятелями; з французької — амнеція, яка наступила завдяки домаганню поважних кругів французького політичного й наукового світа.

В таких відносинах наскільки легше сидить ся і в найважчій тюрмі!

Коли Геся Гельфман, одна з учасників убійства Олександра II, ждучи смертної кари, вродила дитину, дитині прислали „зі світа“ чудову виправу. Чи не дізнало серце матери найвищої радости на такий обяв спочуття громадянства?

І загалом з історії революційних рухів у Росії знаємо тисячі-тисячі прикладів, як люде „зі світа“ старали ся всіма способами облекшувати долю політичних в'язнів, як передавали їм одіж, їду, гроші, як молоді дівчата удавали наречених, щоб тільки доставити в'язневи присмність побачення й розмови, — і т. д.

Зрештою маємо ми і в нас такі приклади. Візьмим наших студентів, арештованих і засуджених за розрухи у львівськїм університетї. Як за них дбало громадянство під час слідчої в'язниці, як опікувала ся ними наша парламентарна репрезентація під час процесу й по засудї! Або пригадаймо собі молодого в'язня з 1908 р.!

Інакше було з Франком. Ніхто його у в'язниці не відвідував, ніхто не старав ся ніяк облекшити його долї. Родина, яка могла-б се робити, не було; в громадянствї — так само не було нікого. Коли Драгоманів прислав на руки проф. Омеляна Огоновського гроші для арештованих, які були його студентами, Огоновський не рішив ся передати їх, щоб його не обвинуватили в симпатїї до арештованих, і звернув назад.

Така була доля Франка. Арештований і засуджений за ідею, для якої наше тодішнє громадянство не мало не то симпатїї, але навіть зрозуміння і уважало її через половину божевіллям, через половину злочином, — він не міг мати ніякої опори в громадянствї. Де було її знайти? „Старий світ“ був проти нього. А „новий світ“, ті „тисячі таких самих, як я“, про яких говорить Франко в „Каменярях“, був тільки в його поетичній фантазїї, а не в дійсности. В дійсности був тільки невеличкий гурток студентів, наляканих переслідуваннями, хитаних сумнівами, які не могли утворити для себе нового громадянського круга й поволї вертали до „старого світа“. Мало воно своє значіннє: несли вони туди також відломки своїх ідей, які таким чином поволї входили в громадянство. Але для тих, що не могли вернути до „старого світа“, означало се особисту трагедію: zostавати з своїми ідеями самотою серед байдужих, неприхильних, ворожих людей.

В таких відносинах місцем, де можна-б відпочити тілом і духом, могла-б бути родина. Уявїм собі Франка-студента сином освічених і засібних батьків, які хоч не подїляли-б його поглядів, але мали-б зрозуміннє для молодечих поривів, — якою супокійною пристаню був би для нього по виходї з в'язниці такий батьківський дім! Все менї пригадуєть ся мій знайомий і його золотий годинник...

Одначе такої пристани не могла дати Франкови його селянська родина. В своїй автобіографії він тільки раз згадує про те, що приведений яко волокита жандармом до рідного села „прожив тиждень вдома в дуже прикрих відносинах“. Решту легко собі уявити. Селянин дає сина до школи в тій надії, що колись яко син „вийде в люде“, на цілу родину спливатиме за се честь і шана. І коли замість того в селі появил ся Франко в товаристві жандарма з тавром арештанта й волокити, можемо собі уявити, як його зустріли. Щастє, що батька й матери не було вже на світі, бо їх біль був би найбільшим болем для сина.

Так Франко став „викинений з суспільности“. Кожде горе з часом забуваєть ся і сам Франко на комерсі по ювілейнім обході в честь Павлика (20 падолиста 1904) в дискусії зі мною звертав увагу, що не треба пережитого ним у ті часи брати так трагічно, бо хто вибираєть ся голосити нові ідеї, все мусить бути готов на терпіння. Одначе читаймо його поезії з тих часів, де висловлені його тодішні почування, а побачимо, яким важким горем були ті часи для нього.

Скласти за се всю вину на тодішнє громадянство, зокрема на його визначнійших діячів — було-б односторонно й несправедливо. Безперечно, винні вони були і недостатчею розуміння для нових ідей і нетолерантністю для відмінних поглядів і таки особистою злобністю супроти людей иншої думки, одначе вони були також плодом свого часу й відносин і, виступаючи проти нових ідей і їх проповідників, були переконані про слушність своєї справи. Притім ще й се треба взяти на увагу, що вони самі були залякані тим політичним режимом, який налягав на український народ у Галичині й супроти якого вони були безсильні. А ідеї, які під впливом Драгоманова починали голосити Франко і тов., давали представникам того режиму нове оружє против українського народу. Словом, не знимаючи вини з осіб, треба тямити, що був се передовсім суспільний конфлікт. А що він так особливо важко наляг на Франка і тов., винні сьому особливо важкі обставини життя нашого народу.

Розрив, який наступив між Франком і громадянством на вступі письменської діяльности Франка, зоставив на протязі цілого його життя сліди на відношенню між ним і громадянством. Франко властиво ніколи не увійшов у круг громадянства, не засимілював ся з ним, а все зоставав у нїм до деякої міри чужим.

В міру того, як розвивався таланти Франка, як множилися плоди його творчості, як він здобував, — можна сказати: серед неприхильного настрою громадянства просто завойовував собі щораз визначніше місце в нашій письменстві, громадянство не могло відмовляти йому щораз більшого признання й пошани. Але се відносило ся нестільки до його особи, скільки до його праці. Його праця неначе відривала ся від нього, не приносила йому, його особі, того відношення з боку громадянства, яке повинні приносити та звичайно приносять творцєви плоди такої безцінної творчості. Особа Франка дає нам характеристичне суспільне явище, як можна бути найбільшим працею й заслугами в своїм народі і таким самітним, чужим серед громадянства.

Ми бачили, яке було положенне Франка в „Ділі“ й „Зорі“: його працею стояли вони й розвивали ся, але його самого контролювали, цензурували, усували, — неначеб се не був творець і громадянин, перейнятий любовю й почуттєм обовязку, тільки наймит, якому не можна довіряти. В ті часи ще найліпше мусів почувати себе Франко в польськїм поступовім гурті, з яким був зійшов ся; свідоцтво сього знаходимо в описі тих часів в його Історії українськї літератури. Та стати в тім гурті зовсім своїм перешкождала йому ріжниця національності і в міру того, як польсько-українське питанне в Галичині загострювало ся, Франко з тим гуртом зовсім розійшов ся. Круг громадянства, в яким Франко міг почувати себе зовсім своїм, почав був виробляти ся в радикальних кружках і в радикальній партії. Але й радикалізм не дав Франкови потрібної атмосфери. Молоді ідеалісти, які, захоплені його словом, збирали ся кругом нього, — входячи опісля в життє, мирили ся й асимілювали ся з громадянством. А він далі заставав самітний і чужий.

Не змінило ся основно його положенне й тоді, коли він став одним з головних робітників у виданнях Наукового Товариства ім. Шевченка та його славою. І тут був він залежний від волі інших.

В останніх роках перед недугою Франка були ми з собою настільки близькі, що часто розмовляли про особисті справи. В одній з таких розмов, в літі 1907 р., сказав він про себе: „Перших 10 літ прожив я серед переслідувань властей і ворожнечі громадянства, других 10 літ в неволі наймів у польськїй публіцистиці, третіх 10 літ, — як бачите...“ Зміст цілої розмови й тон тих слів не зоставляв ніякого сумніву, що і працею в Науковім Товаристві ім. Шевченка відчував він

до деякої міри яко працю в наймах, у залежності від інших.

Гірко почуттє, яке мусіла будити свідомість сеї залежності, збільшувала неменше болюча свідомість, що значна часть громадянства — хоч примушена признати в нїм великого письменника — відносить ся до нього неприхильно яко до проповідника „лихих і шкідливих ідей“.

Відношенне громадянства до Франка, особливо в першїм 10-лїттю його діяльности, вплинуло також на найбільш внутрішню сторону його життя — на любов і подружє. Серед українського громадянства в Галичині не знайшло ся для Франка товаришки життя, хоч були такі, що він їх любив і вони його любили. Але де в ті часи напр. священник був би віддав свою доньку замуж за письменника й ще до того за Франка?! І зостав ся тільки жмуток любовних віршів.

Тепер, коли шлях життя Франка скінчений, можна міркувати про те, який се вплив мало-б на його дальше життє, якби такій любови-мрії судило ся стати дійсністю. Якби подружє не було дало йому нічого більше крім того пересїчного буденного щастя, яке бачимо в сотень і тисяч подруж, — навіть се означало-б користь для його життя. Особливо, що великий поет, який носив безмірні скарби краси в душі своїй, був у щоденнім життю натурою такою простою, що зовсім не дбав про зверхню, щоденну красу життя і йому особливо треба було когось, хто з люблячим серцем обставляв би красою й вигодами його щоденне життє. Поза тим через подружє Франко був би увійшов в той круг громадянства, для якого він був чужий, через що всі ті, що були-б ближше або дальше споріднені з його товаришкою життя, стали-б також заінтересовані в його життєвій долі. А що в прозі щоденного життя такі реальні звязки мають більшу вартість ніж увесь плятонічний подив для великого письменника, можна-б навести доволі прикладів з життя нашої (та й не тільки нашої) інтелігенції.

Та Франко одружив ся не в Галичині, тільки у Київі. З вище сказаного ясно, що се не був тільки припадок. У Київі зустріли Франка яко визначного письменника, не питаючи, чи має він т. зв. „становище“; у Київі вихованне дівчат і погляди на справи подружя настільки ріжнили ся від Галичини, що „панна з доброго дому“ могла вийти за письменника замуж; словом, у Київі була та громадянська атмосфера, в якій могли вільнійше дихати такі люде, як Франко. Але Франко не міг жити у Київі; його товаришка життя мусіла жити з ним у Львові.

Вирости в інших відносинах, а жити в інших — се для кожної людини означає кризу. Таку кризу перебуває жінка, яку подружжє переносить в інші відносини, як ті, в яких вона виросла й розвивала ся. Таку кризу мусіла перебути також п-ні Франкова. Не треба аж виказувати, наскільки була тоді й зостала досі відмінна громадянська атмосфера серед українського громадянства у Києві й Львові; се загально відоме. Сильна жінка, перейшовши з київської атмосфери у львівську, могла була внести сюди багато цінного, особливо, маючи за собою такий моральний авторитет, як мужа Франка. Але п-ні Франкова була недужа людина, яка сама потребувала особливо корисних умов життя. В атмосфері, в якій вона виросла й розвинула ся, серед якихсь особливо корисних умов, може її слабе здоров'є й було-б вистало на дальше життє. У Львові, серед чужої атмосфери, здалека від родини, воно зломило ся. Так і подружжє не принесло Франкови того щастя, якого ждуть від нього, а внесло в його життє нове горе: на його очах ниділа найблизша йому людина.

Недаром між поетичними дрібницями Франка знаходиться анекдота про те, як циганка ворожила одному, що буде „сім літ бідувати“. — „А потім?“ — запитав він. — „Потім привикнеш!“ — була відповідь. Сі слова любив Франко через половину жартом, через половину болюче повторяти в розмовах про життєві клопоти. Мабуть тому він і перевірявав її, що вона так підходила до його життя. Він справді щораз більше привикав до своєї важкої долі, мирив ся з нею і погіднів. І здавало ся, бодай старість матиме спокійну й погідну.

Аж тут доля зіслала на нього останній удар: недугу, з якої був тільки один вихід — смерть. Але смерть прийшла не зараз. Минуло 8 літ важких фізичних і духових страждань, заки його очі замкнули ся на вічний сон.

Таку долю мав Іван Франко. Він, піонір тих політичних думок, які лягли в основу нашого політичного розвитку; він, що стільки натерпів ся за них; він, що міг бути красою і славою нашої політичної репрезентації, — усунув ся від політики тоді, коли його посів почав приносити плоди. Він, найвизначніший учений у своїй області, замість учити з університетської катедри та свобідно віддавати ся науковій праці, мусів чорною літературною роботою: статтями, перекладами, виправлюванням чужих писань, коректою заробляти на хліб, якого не могла дати сама творча письменська праця. Він, найбільший письменник і громадянин в своїм народі, відчував, що ті скарби, які він дав народови своєму, не здобули йому тої любови

й пошани серед громадянства, яку мали багато менші люде, але зате зручнійші, що вмiли використати свої родинні й товариські звязки та все збагнути, звідки вітер віє. Йому, що носив у своїм серці таке море чуття і такі дорогоцінні перли видобував з нього на радість иншим, відмовила доля навіть пересічного родинного щастя. А вкінці захід сонця його днів закрила чорними хмарами довголітня смертна недуга.

Так селянське походження, ідейний конфлікт з громадянством, суспільні відносини й цілий ряд особистих нещасть склали ся на те, що великий письменник і громадянин мав виїмково нещасну долю, що його життя було виповнене самими важкими стражданнями. Від ударів долі годі захистити ся. Але Франкови легше було б їх переносити при иншiм відношенню громадянства до нього. І тому в його особистій ліриці — від найдавнішої до найновiйшої — звенить та сама нота: самота, духове сирітство, невдячність громадянства.

Що при такім життю він міг стільки скарбів дати народови своєму, — се робить його тим більше великим.

**Купуйте дешеві й загально-доступні видання
Союза визволення України:**

	к.с.
1. В. Антонович. Хмельниччина в повісти Г. Сенкевича	—40
2. М. Богданович. Білоруське відродження	—40
3. Іп. Бочковський. Фінляндія та фінляндське питання	1'20
4. Н. Boczkowski. Ukraјina a ukraјinská otázka. (Україна й українське питання.) По чеськи. З картою України	1'—
5. Вяч. Будзиновський. Як Москва нищила Україну	—60
6. М. Возняк. Наша рідна мова. З 18 портретами	—20
7. Памяти Івана Франка. Опис життя, діяльності й похорону. Зладив М. Возняк. З 12 малюнками	1'—
8. Вол. Гнатюк. Національне відродження австро-угорських Українців (1772—1880 pp.)	—80
9. Вол. Гнатюк, Українська народня словесність.	1'—
10. Prof. M. Hruschewskuj. Die ukrainische Frage in historischer Entwicklung (Укр. справа в історичнім розвитку)	—50
11. Проф. М. Грушевський. Як жив український народ.	—50
12. Вол. Дорошенко. Українство в Росії. Найновіші часи. З численними портретами	1'20
13. Б. Заклинський. Що треба знати кождому Українцеві.	—30
14. Памяткова книжка Союза визволення України і календарь на 1917 р. з 103 іл. Ціна 2'50 опр. прим.	3'70
15. О. Кириленко. Українці в Америці	—50
16. G. Cleinow. Das Problem der Ukraina. Українська проблема.	—20
17. О. Кобець в.В Тарасову ніч. З образками	—50
18. О. Кобець. З великих днів. З образками	—50
19. Др. І. Крип'якевич. Українське військо. З малюнками	—40
20. Dr. E. Lewuskyj, Galizien	—60
21. Др. Е. Левицький. Листи з Німеччини	—80
22. Др. М. Лозинський. Галичина в життю України	—60
23. М. Лозинський. Іван Франко. З портретом Ів. Франка	1'—
24. Др. М. Лозинський. Михайло Павлик	—40
25. Др. Осип Назарук. Слідами Українських Січових Стрільців. З малюнками	3'50
26. Др. Іван Пулюй. Ukraina und ihre internationale politische Bedeutung	—80
27. St. Rudnyckuj. Ukraina. Land und Volk. Бр. 10'— в полотні 12'—	
28. Сім пісень. Гостинець для українських вояків. З нотами	—20
29. О. Скоропис-Йолтуховський. Значінне самостійної України	—20
30. Проф. С. Томашівський. Церковний бік української справи	—30
31. M. Trotzkyj. Die ukrainische national-politische Bewegung	—50
32. М. Троцький. Литовці	—40
33. V. Choma-Dovski. Ukraјina i Ukraјinci (по хорватськи)	1'—
34. Др. Л. Цегельський. Русь-Україна і Московщина-Росія	—80
35. Чужинці про українську справу	—40
36. Т. Шевченко. Кобзарь. 2-ий випуск	1'—
37. Проф. І. Шишманов. Роль України в болгарським відродженню	—20

Набувати можна отсі всі книжки в Адміністрації видань Союза визволення України. Wien, VIII., Josefstädterstr. 79, II, St., T. 6.

На заданне висилаєть ся поchtовий чек ч. 107.090.

Ціна 1 корона.